

Analysis of the personality of Mohammad Ali Mirza Dowlatshah based on the theory of Karen Horney

Farzad Khoshab*

Morad Abdivarmazan**

Abstract

Understanding the personality of influential and political people is effective in understanding their actions, events and decisions. This research was conducted with the aim of psychological analysis of the personality of Mohammad Ali Mirza Dowlatshah, the Qajar prince, based on the personality theory of Karen Horney, a German psychologist. He was one of the Qajar princes and the ruler of Kermanshah, Lorestan and Khuzestan. During his rule, he has performed significant services and actions. The method used to conduct this research was the library method. In this research, the role of childhood conditions and events experienced by Mohammad Ali Mirza Dowlatshah in the formation of his personality has been investigated. Also, his actions and behaviors and personality traits have been explained based on the psychological needs emphasized by Horney. According to the findings of this research, the distance between the real self and the ideal self, as well as the need for power, exploitation, admiration, success, social and prestige status, perfectionism and independence explain the behaviors and actions of Mohammad Ali Mirza Dowlatshah.

Keywords: Mohammad Ali Mirza Dowlatshah, personality psychology, neurotic needs, actual self and ideal self, Karen Horney.

* PhD of Iran History After Islam, Lorestan University, Khorram Abad, Iran (Corresponding Author),
Farzad.69.fk@gmail.com

** Assistant Professor of Psychology, Islamic Azad University, South Tehran Branch, Tehran, Iran,
Moradabdi@gmail.com

Date received: 06/10/2024, Date of acceptance: 24/09/2025

Introduction

The personalities of influential figures in history, especially in politics, significantly shape the events that unfold. One such figure is Mohammad Ali Mirza Dowlatshah, the eldest son of Fath Ali Shah Qajar. Throughout his childhood and youth, he faced numerous challenges, including social and familial discrimination. Growing up in a tense and unstable environment deeply impacted his character and future behaviors. This research aims to delve into his psychological profile, exploring how his early experiences influenced his actions and decisions, all while drawing insights from Horney's psychological theories.

Materials and Methods

To conduct this study, we took a library-based approach, utilizing a variety of historical sources, travelogues, and contemporary texts. We gathered and analyzed data qualitatively, focusing on Horney's theories. This approach allows us to explore Mohammad Ali Mirza's emotional and social experiences and understand how they shaped his behaviors. Our resources include historical books, scholarly articles, and documents from the Qajar period, all of which contribute to a nuanced understanding of Mohammad Ali Mirza's personality.

Discussion and Conclusion

Karen Horney's theory highlights the crucial role of childhood and the fundamental anxieties that arise from emotional and social insecurities. Horney argues that children raised in unsafe and hostile environments develop a fundamental anxiety, which can lead to psychological disorders and maladaptive behaviors in adulthood. She describes this anxiety as a feeling of loneliness and helplessness in a harsh world.

Horney also identifies specific needs that emerge as responses to this anxiety, which often manifest excessively in individuals struggling with emotional distress. She categorizes these needs into three main types:

Moving Toward Others: Here, individuals seek security by gaining love and approval from those around them. This need is particularly evident in personalities that heavily rely on affection and validation.

Moving Against Others: This category includes individuals who adopt aggressive and violent behaviors to assert power and dominance over others. They

71 Abstract

view the world as a hostile place and strive to secure their safety through strength and control.

Moving Away from Others: Individuals in this group seek isolation and distance from social interactions, attempting to protect themselves from emotional harm by avoiding dependency on others.

In the case of Mohammad Ali Mirza, our research reveals that the fundamental anxiety stemming from familial and social discrimination—particularly regarding succession and the lack of access to the title of crown prince—led to the development of needs for power, admiration, and perfectionism. These needs acted as motivating forces behind his behaviors, which included violence, competition, and a relentless pursuit of power and social status.

In his quest to compensate for feelings of insecurity and humiliation related to his maternal lineage and the absence of the crown prince title, Mohammad Ali Mirza resorted to competitive and often aggressive behaviors. These tendencies were evident not only in his political and military pursuits but also in his social development initiatives. He aimed to enhance his social standing and acceptance by establishing public welfare projects and ensuring the safety of the regions he governed.

Conclusion

This research sheds light on the complex personality of Mohammad Ali Mirza and the lasting impact of his childhood experiences on his behaviors. By analyzing historical figures through the lens of psychological theories, we can gain a deeper understanding of the psychological processes that shape history and their influence on political and social events. The findings of this study can be beneficial for researchers and historians as they analyze influential personalities in Iranian history and beyond.

Bibliography

- Adamiyat, F. (1969). *Amir Kabir and Iran*. Tehran, Iran: Khwarazmi. [In Persian]
- Afshar Sistani, I. (1987). *A glance at Khuzestan*. Tehran, Iran: Honar. [In Persian]
- Afshar Sistani, I. (2003). *Kermanshah and its ancient civilization*. Tehran, Iran: Negarestan. [In Persian]
- Afzal al-Mulk, M. G. (1982). *Afzal al-Tawarikh* (M. A. Atieh, Ed.). Tehran, Iran: History of Iran. [In Persian]

- Amiri, M. (1990). *Ten travelogues*. Tehran, Iran: Vahid. [In Persian]
- Anderson, C., Hildreth, J. A. D., & Howland, L. (2015). Is the desire for status a fundamental human motive? A review of the empirical literature. *Psychological Bulletin*, 141(3), 574–601. <https://doi.org/10.1037/a0038781>
- Asadi, M., & Morsalpour, M. (2023). Using Karen Horne's psychoanalytic theory in the analysis of Ahmad Kasravi's personality. *Historical Studies*, 14(1), 189-214. Doi: 10.30465/HCS.2023.43977.2737
- Assagioli, R. (1989). Self-realization and psychological disturbances. *Spiritual emergency: When personal transformation becomes a crisis*, 27-48.
- Aubin, J. (1983). *Iran today* (A. Asghar Saeedi, Trans.). Tehran, Iran: Zavvar. [In Persian]
- Babaei, A. Q. bin Rustam. (1987). *Seyr al-Akrad* (M. Raouf Tavakoli, Ed.). Tehran, Iran: Tavakoli. [In Persian]
- Bakhtiari, S. As'ad. (2011). *History of Bakhtiari* (J. Kianfar, Ed.). Tehran, Iran: Asatir. [In Persian]
- Bakhtiari, S. Zafar. (1983). *Notes and memoirs of Sardar Zafar Bakhtiari*. Tehran, Iran: Yasavali. [In Persian]
- Bamdad, M. (2005). *Sharh-e Rojal-e Iran* (Z. Ali Zadeh Ashkouri, Ed.). Tehran, Iran: Ferdows. [In Persian]
- Borzogir, I. (2008). *Adler's theory and the political psychology of Aqa Mohammad Khan Qajar*. *Political Science Journal*, 4(1), 7-50. [In Persian]
- Borzogir, I. (2010). *Horney's theory and the political psychology of Nasir al-Din Shah: From childhood to dismissal of Nuri*. *Political Science Journal*, 6(1), 35-73. [In Persian]
- Borzouei, M. (2008). *Political history of Kurdistan*. Tehran, Iran: Fekr-e No. [In Persian]
- Campbell, S. (2005). *The last two years* (E. Timouri, Ed.). Tehran, Iran: University of Tehran. [In Persian]
- Chirikov, M. (2000). *Travelogue of Chirikov* (A. Masihi, Trans.). Tehran, Iran: Amir Kabir. [In Persian]
- Davoodi, A. A., & Noorouzi, R. (2017). *Examining the personality traits of Dr. Mohammad Mossadegh and their influence on Iran's foreign policy*. *Social Sciences Studies*, 8(3), 16-30. [In Persian]
- Darvish, G. (2008). *Travel in Iran* (M. A. Etemad Moghadam, Trans.). Tehran, Iran: Gutenberg. [In Persian]
- Dombali, A. (2004). *Ma'aser al-Sultaniyya* (F. Mansouri, Ed.). Tehran, Iran: Ettelaat. [In Persian]
- Dubed, Baron. (1992). *Travelogue of Lorestan and Khuzestan* (M. Hossein Arya, Trans.). Tehran, Iran: Scientific and Cultural Publishing. [In Persian]
- Ducotet Boué, M. (1986). *Travel to Iran* (M. Hedayat, Trans.). Tehran, Iran: Javidan. [In Persian]
- E'temad al-Saltaneh, M. H. Khan. (1988). *Taarikh-e Montazem-e Naseri* (Vol. 3, M. Ismail Rezvani, Ed.). Tehran, Iran: Donyaye Ketab. [In Persian]

73 Abstract

- Fist, J., Gregory J. Fist, & Tami Ann Roberts. (2019). *Theories of personality* (Y. Seyed Mohammadi, Trans.). Tehran, Iran: Ravan Publishing. [In Persian]
- Flandin, E. (1999). *Travelogue of Eugene Flandin* (H. Nour Sadegh, Trans.). Tehran, Iran: Khwarazmi. [In Persian]
- Frager, R. (2007). *Personality and personal growth*. Pearson Education India.
- Grotte, H. (1987). *Travelogue of Grotte* (M. Jalilvand, Trans.). Tehran, Iran: Center. [In Persian]
- Haeri, A. (1988). *The first confrontations of Iranian thinkers with Western bourgeois civilization*. Tehran, Iran: Amir Kabir. [In Persian]
- Hall, C., & Nordby, V. (1976). *A guide to the biographies and theories of great psychologists* (A. Behdokht & R. Dolati, Trans.). Tehran, Iran: Cultural Institute of Monadi Tarbiyat. [In Persian]
- Hartmann, H. (2020). Psychoanalysis as a scientific theory. In *Psychoanalysis, scientific method and philosophy* (pp. 3-37). Routledge.
- Hedayat, R. Q. Khan. (2001). *Ruznameh Safa Naser* (Vols. 13-14, J. Kianfar, Ed.). Tehran, Iran: Asatir. [In Persian]
- Hosseini Balaghi, A. (1971). *History of Tehran*. n.p.: n.p. [In Persian]
- Horney, K. (1940). *New ways in psychoanalysis* (S. Shamlou, Trans.). Tehran, Iran: Roshd Publishing. [In Persian]
- Horney, K. (2014). Neurosis and human growth. In *An Introduction to Theories of Personality* (pp. 107-119). Psychology Press.
- Horney, K. (1945). *Our inner conflicts* (M. Jafar Mosaffa, Trans.). Tehran, Iran: Bahjat Publishing. [In Persian]
- Horney, K. (1967). *Psychology of women* (S. Sami, Trans.). Tehran, Iran: Qoqnu Publishing. [In Persian]
- Horney, K. (2013). *Self-analysis* (Vol. 18). Routledge.
- Ji, M. (2004). *Travelogue of Tankovani* (A. A. Saeedi, Trans.). Tehran, Iran: Cheshmeh. [In Persian]
- Jones, S. H. (2007). *Memoirs of Sir Harford Jones (Travel Diary of the British Delegation to Tehran)* (M. Saleh Allameh, Trans.). Tehran, Iran: Third. [In Persian]
- Karimi, M., & Ashrafi Amin, Y. (2018). *Analysis of the historical personality of Muawiya from Ibn Abil-Hadid's perspective*. Journal of Islamic Civilization Studies, 51(1), 77-98. [In Persian] <https://doi.org/10.22059/jhic.2019.251271.653870>.
- Kashani, Q. A. bin M. M. (1925). *History of the Negarestan* (A. M. Modarres Gilan, Ed.). Tehran, Iran: Farhang. [In Persian]
- Keppel, George. (1827), *Personal narrative of a journey from India to England*, vol.2, edit2. London: Henry Colburn
- Kerportr, Robert. (1822), *Travel in Georgia, Persia, Armenia, ancient Babylonia*, vol.2, London: Longman.

- Kerzhen, L. (1969). *Iran and the Iranian Issue* (A. Javaherkalam, Trans.). Tehran, Iran: Ibn Sina. [In Persian]
- Khodgo, S. (2004). *Lorestan in the Qajar era*. Khorramabad, Iran: Aflak. [In Persian]
- Khavari Shirazi, F. (2001). *History of Dhul-Qarnayn* (Vol. 1, N. Afshar Far, Ed.). Tehran, Iran: Library, Museum, and Center for Documents of the Islamic Consultative Assembly. [In Persian]
- Lachini, A. (1947). *The letters and documents of Abbas Mirza Qajar, the Deputy Sultan, and a brief history of the wars with Russia and the Ottoman Empire*. Tehran, Iran: Afshari Press. [In Persian]
- Lester, D. (2019). *Theories of personality: A systems approach*. Routledge.
- Lisan al-Molk Sepehr, M. T. Khan. (2011). *Nasikh al-Tawarikh: History of the Qajar dynasty (from the beginning to the end of the reign of Fath Ali Shah)* (J. Kianfar, Ed.). Tehran, Iran: Asatir. [In Persian]
- Mahmoud Mirza Qajar. (1969). *Mahmoud's Ark* (D. Khayyam Pour, Ed.). Tehran, Iran: School of History and Culture of Iran. [In Persian]
- Mahmoud Mirza Qajar. (2010). *History of Sahebqaraniyya* (N. Jalali, Ed.). Tehran, Iran: Library, Museum, and Center for Documents of the Islamic Consultative Assembly. [In Persian]
- Mahmoud Mirza Qajar. (2011). *The era of Hosam (Travelogue of Lorestan and Khuzestan)* (I. Afshar, Ed.). Tehran, Iran: Center for Written Heritage Research. [In Persian]
- Mardukh Kurdistani, A. M. (2000). *History of Mardukh*. Tehran, Iran: Karang Publishing. [In Persian]
- Mirza Mahmoud Qajar. (2010). *History of Sahebqaraniyya* (N. Jalali, Ed.). Tehran, Iran: Library, Museum, and Center for Documents of the Islamic Consultative Assembly. [In Persian]
- Mohammad Ali Mirza Dowlatshah. (2015). *Divan of Dowlatshah* (T. Mohit, Ed.). Tehran, Iran: Khajasteh. [In Persian]
- Nader Mirza Qajar. (1972). *History and geography of the capital city of Tabriz* (M. Moshiri, Ed.). Tehran, Iran: n.p. [In Persian]
- Najafi, M. B. (1978). *History of the Baha'is*. Tehran, Iran: Tahouri. [In Persian]
- Najm al-Molk, A. G. (2006). *Travelogue of Lorestan and Khuzestan* (S. M. Dabir Siaghi, Ed.). Tehran, Iran: Cultural Heritage and Cultural Figures Association. [In Persian]
- Nafisi, S. (2012). *Social and political history of Iran in the contemporary period* (Vols. 1-2, A. K. Jarbazar, Ed.). Tehran, Iran: Asatir. [In Persian]
- Nozari, E. (2001). *Social history of Iran from the beginning to constitutionalism*. Tehran, Iran: Khajasteh. [In Persian]
- Nobab Shirazi, H. A. (1992). *Delgoshah Memoir* (M. R. Fasaee, Ed.). Shiraz, Iran: Navid. [In Persian]
- Nobab Tehrani, M. M. (1997). *Dastur al-Aqab*. Tehran, Iran: History of Iran Publishing. [In Persian]

75 Abstract

- Ozodol, A. M. (1996). *History of the Ozodol* (A. Noei, Ed.). Tehran, Iran: Babak. [In Persian]
- Penn, L. S., & Neumann, Z. (2020). Neurotic Personality (Horney). *Encyclopedia of Personality and Individual Differences*, 3216-3219. https://doi.org/10.1007/978-3-319-24612-3_606
- Palmer, M., Stern, L., & Guile, C. (1992). *A new perspective on political science* (M. Shajai, Trans.). Tehran, Iran: Political and International Studies Office. [In Persian]
- Pourbakhtiar Ghafar. (2022). *Analysis of the personality, behavior, and actions of Masoud Mirza Zol al-Sultan based on Adler's inferiority complex theory*. *Historical Studies of Iran and Islam*, 16(1), 136-163. [In Persian]
- Rezanjad, E. (n.d.). *Sheikhism: The emergence of Babism and Bahatism*. n.p.: Journal of Entezar. [In Persian]
- Rawlinson, H. (1978). *Travelogue of Sir Henry Rawlinson to Lorestan and Khuzestan*. Khorramabad, Iran: Literary and Pen Association Publishing. [In Persian]
- Simonich. (1974). *Memoirs of the Minister Plenipotentiary* (A. Arianpour, Ed.). Tehran, Iran: Payam. [In Persian]
- Sadaavi, A. (2000). *History of the Bani Kaab and the events of Sheikh Khaz'al*. Tehran, Iran: Farhangi Publishing Institute. [In Persian]
- Safinejad, S. (1999). *History of the Kurds and Kurdistan*. Tehran, Iran: Atieh. [In Persian]
- Schultz, D. P., & Schultz, S. E. (2016). *Theories of personality*. Cengage Learning.
- Shirvani, H. Z. (n.d.). *Bostan al-Siyaha*. Tehran, Iran: Sanayi. [In Persian]
- Taheri, S. M. (2010). *Political psychology of Muhammad Reza Pahlavi based on Karen Horney's theory*. *Contemporary Political Essays*, 1(2), 65-85. [In Persian]
- Tankabani, M. bin S. (2010). *Stories of scholars* (M. R. Borzogir Khalqi & I. Karbasi, Eds.). Tehran, Iran: Scientific and Cultural Publishing. [In Persian]
- Vali Zadeh Majazi, M. R. (2001). *History of Lorestan during the Qajar period from establishment to the coup of 1299* (M. R. Dalvand, Ed.). Tehran, Iran: Horufieh. [In Persian]
- Verdon, B., & Azoulay, C. (Eds.). (2019). *Psychoanalysis and projective methods in personality assessment: The French School*. Hogrefe Publishing GmbH.
- Walborn, F. (2013). *Religion in personality theory*. Academic Press.
- Zeigler-Hill, V., & Shackelford, T. K. (Eds.). (2020). *Encyclopedia of Personality and Individual Differences*. doi:10.1007/978-3-319-24612-3

تحلیل شخصیت محمدعلی میرزا دولتشاه بر اساس نظریه کارن هورنای

فرزاد خوش آب*

مراد عبدی ورمزان**

چکیده

شناخت شخصیت افراد اثرگذار و سیاسی در فهم اقدامات و اتفاقات و تصمیمات آنان اثرگذار است. این پژوهش با هدف تحلیل روان‌شناختی شخصیت محمدعلی میرزا دولتشاه، شاهزاده قاجاری بر اساس نظریه شخصیتی کارن هورنای، روانشناس آلمانی، انجام شده است. او یکی از شاهزادگان قاجاری و حاکم کرمانشاهان، لرستان و خوزستان بود که در دوره زمامداری خود خدمات و اقدامات شایان توجهی انجام داده است. روش مورد استفاده برای انجام این پژوهش، روش کتابخانه‌ای بود. در این پژوهش نقش شرایط دوره کودکی و اتفاقات تجربه‌شده توسط محمدعلی میرزا دولتشاه در شکل‌گیری شخصیت وی بررسی شده است. همچنین اقدامات و رفتارها و خصوصیات شخصیتی وی بر اساس نیازهای روان‌نژندی مورد تأکید هورنای تبیین گردیده است. بر اساس یافته‌های این پژوهش فاصله بین خود واقعی و خود آرمانی و نیز نیاز به قدرت، استتار، تحسین، موفقیت، جایگاه و منزلت اجتماعی، کمال‌گرایی و استقلال تبیین‌کننده رفتارها و اقدامات محمدعلی میرزا دولتشاه است.

کلیدواژه‌ها: محمدعلی میرزا دولتشاه، روانشناسی شخصیت، نیازهای روان‌آزردگی، خود واقعی و خود آرمانی، کارن هورنای.

* دکترای تاریخ ایران بعد از اسلام، دانشگاه لرستان، خرم‌آباد، ایران (نویسنده مسئول)،
Farzad.69.fk@gmail.com

** استادیار گروه روان‌شناسی، دانشگاه آزاد اسلامی، واحد تهران جنوب، تهران، ایران، Moradabdi@gmail.com

تاریخ دریافت: ۱۴۰۳/۰۷/۱۵، تاریخ پذیرش: ۱۴۰۴/۰۷/۰۲

۱. مقدمه

شناخت شخصیت‌های سیاسی، تاریخی و اثرگذار یک کشور، در فهم اقدامات دوره مربوطه و احوالات سیاسی آن کشور کمک‌کننده است. شاید بتوان گفت که بعضی از اصلی‌ترین مسائل سیاسی در خصوص اشخاص، نهادها، نظام‌ها و رفتار سیاسی سیاستمداران ذاتاً به روان‌شناسی مربوط هستند (پالمر، ۱۳۷۱: ۱۳۹). از میان شخصیت‌هایی که از لحاظ روان‌شناختی کمتر مورد مطالعه قرار گرفته‌اند و زوایای پنهان شخصیتی وی همچنان مکتوم مانده است، می‌توان به محمدعلی میرزا دولت‌شاه، شاهزاده قاجاری اشاره کرد.

محمدعلی میرزا دولت‌شاه بزرگ‌ترین فرزند ذکور فتحعلی شاه قاجار است (نادر میرزا، ۱۳۵۱: ۱۶۹) که در سال ۱۲۰۳ هـ.ق. / ۱۷۸۶ م. از یک مادر گرجی در ولایت مازندران به دنیا آمد (بامداد، ۱۳۸۴: ۶۲۹؛ معلم حبیب‌آبادی، ۱۳۶؛ عضد الدوله، ۱۳۷۶: ۲۲۹ و کاشانی، ۱۳۰۴: ۴۶۴). پس از مرگ آقا محمدخان در سال ۱۲۱۱ هـ.ق. / ۱۷۹۶ م. میرزا محمدخان قاجار بیگلربیگی تهران زمینه‌های به تخت نشستن فتحعلی شاه را در تهران فراهم کرد. با آمدن فتحعلی شاه و جلوس او بر تخت سلطنت، محمدعلی میرزا از طرف فتحعلی شاه به حکومت شیراز منصوب شد (نواب شیرازی، ۱۳۹۱: ۸۴؛ کمبل، ۱۳۸۴، ج ۲: ۱۱۰۹؛ خورموجی، ۱۳۸۰: ۴۲۸؛ امیری، ۱۳۶۹: ۲۵۴). پس از مدتی حکومت محمدعلی میرزا از شیراز به قزوین انتقال داده شد (اعتمادالسلطنه، ۱۳۶۷، ج ۳: ۱۴۴۹).

در رابطه با اقدامات و شیوه‌ی حکمرانی او در فارس و قزوین منابع اطلاعاتی به دست نمی‌دهند. با توجه به کوتاه بودن این دوران بعید به نظر می‌رسد که اقدام خاصی را انجام داده باشد؛ ولی تجربیات او در مقام حکومت‌داری پس رسیدن به حکومت کرمانشاهان در سال ۱۲۲۱ هـ.ق. / ۱۸۲۱ م. در ۱۹ سالگی مؤثر افتاد (محمود میرزا، ۱۷۳؛ سلطانی، ۱۳۷۳، ج ۳: ۲۹۱). به گونه‌ای که با اقتدار تمام توانسته است حاکمیت خود را در نواحی تحت سیطره‌اش تثبیت کند.

از یونان باستان تاکنون، نظریه‌های زیادی برای شناخت شخصیت افراد ظهور کرده‌اند و همه آن‌ها سعی بر آن داشته‌اند که به سؤالاتی نظیر «چه چیزی ما را آن شخصی می‌سازد که در واقعیت هستیم و چه تفاوتی با اطرافیان خود داریم؟» پاسخ دهند. امروزه حاصل این تلاش‌ها برای تحلیل شخصیت افراد، چارچوب‌های نظری در روان‌شناسی شخصیت هستند. در این حوزه نظریات مختلفی وجود دارند که از جمله مهم‌ترین آن‌ها نظریات کلاسیک فروید (Freud)، آدلر (Adler)، یونگ (Jung)، فرام (Fromm) و هورنای (Horney)

هستند. برای تبیین شخصیت‌های تاریخی می‌توان با مطالعه زندگی و اقدامات آنان از دیدگاه یک نظریه خاص اقدام نمود (زیگلر-هیل و شکلفورد، ۲۰۲۰: ۳۷۴).

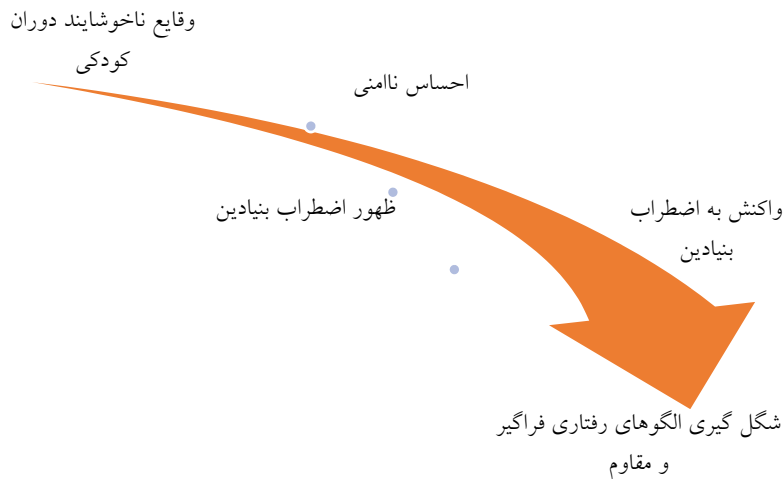
پرسش این پژوهش آن است که شخصیت محمدعلی میرزا دولتشاه چگونه شکل گرفته است و رفتارها و اقدامات وی چگونه و با چه سازوکاری از ساختار شخصیتی وی ناشی شده‌اند و انگیزه‌های نهان و آشکار رفتارها و اقدامات او چه بوده‌اند. فرضیه اصلی این پژوهش آن است که شخصیت محمدعلی میرزا دولتشاه حاصل وقایع دوره کودکی است و اقدامات و رفتارهای روایت‌شده وی، کوششی بی‌وقفه برای جبران اضطراب بنیادینی است که بر تمام زوایای شخصیت وی مستولی بوده است. این پژوهش در پی آن است تا با روش توصیفی-تحلیلی و بر اساس منابع تاریخی و سفرنامه‌ها و متون دست‌اول دوره قاجار و با کاربری نظریه شخصیتی کارن هورنای پرسش پژوهش را پاسخ گوید.

۲. چارچوب نظری

هورنای، روانکاو آلمانی، در ابتدا پیرو دیدگاه فروید بود؛ ولی بعد از مهاجرت به آمریکا و مشاهده تفاوت‌های فرهنگی و اجتماعی جامعه آمریکا، دیدگاه فروید را برای تبیین و تحلیل شخصیت افراد ناکارآمد یافت (شولتز و شولتز، ۲۰۱۶: ۱۹۸). وی نظریه فروید مبنی بر تأثیر بی‌چون‌وچرای غرایز و نقش تعیین‌کننده آن‌ها در شکل‌گیری شخصیت را کنار گذاشته و منظومه نظری خود را با محوریت تجارب دوران کودکی بنا نهاد. بر اساس دیدگاه هورنای اگر فرد در رابطه با اجتماع و به‌خصوص کودک در رابطه با خانواده، احساس امنیت نکند، دچار اضطراب بنیادین (basic anxiety) می‌شود (هورنای، ۱۹۴۰، ترجمه شاملو: ۳۸). اضطراب بنیادین احساس فراگیر و پنهانی تنها و درمانده بودن در دنیای خصمانه است (هورنای، ۱۹۶۷، ترجمه سمی: ۴۲). در حقیقت اضطراب بنیادی در نظریه هورنای، مبنای پرورش روان رنجوری‌های بعدی است و به‌طور جدایی‌ناپذیری با احساس‌های خصومت، درماندگی و ترس ارتباط دارد. وی معتقد است که بیماری‌های روانی حاصل روابط خشن و ناهنجار محیط با کودک است. عواملی که از طرف جامعه و به‌خصوص خانواده در کودک ایجاد احساس ناامنی می‌کنند، عبارت‌اند از تسلط زیاد، بی‌تفاوتی، رفتار بی‌ثبات، برآورده نشدن احتیاجات کودک، توجه و محبت بیش‌ازحد، نبود گرمی و صمیمیت کافی، تبعیض، محافظت شدید، واگذاری مسؤلیت زیاد و یا نبود آن و خشونت (هال و نوردبی، ۱۹۷۶، ترجمه به‌پژوه و دولتی، ۲۵۲). برعکس چنانچه در خانواده کودک، اموری همچون تفاهم،

احساس ایمنی، محبت، گرمی و صمیمیت وجود داشته باشد، از پیدایش روان‌آزردگی (neurosis) پیشگیری می‌شود (شکرکن، ۱۳۸۵: ۳۹۲). هر آنچه که رابطه مطمئن بین کودک و والدین را مختل کند، می‌تواند اضطراب به وجود آورد؛ بنابراین، اضطراب بنیادین مادرزادی نیست، بلکه از عوامل محیطی و علل اجتماعی ناشی می‌شود (پن و نیومن، ۲۰۲۰: ۳).

هورنای در این عقیده که شخصیت در اوان کودکی رشد می‌کند با فروید موافق بود، اما همچنین فکر می‌کرد که شخصیت می‌تواند در سراسر عمر تغییر یابد (فیست، جی فیست و رابرتس، ۱۳۹۸: ۲۴۶). هورنای تجارب اوان کودکی از جمله تعامل والدین با کودک را مرکز توجه قرار داد؛ زیرا والدین می‌توانند نیاز کودک به سلامتی و ایمنی را ارضاء کنند و یا موجب ناکامی آن شوند. محیطی که برای کودک فراهم شده است و چگونگی واکنش کودک در برابر آن ساخت شخصیت را شکل می‌دهد (شولتز و شولتز، ۲۰۱۶). به عقیده هورنای کودک برای فرار از دنیای پراضطراب به چهار صورت عمل می‌کند: جلب کردن عشق و محبت؛ مطیع بودن؛ کسب کردن قدرت و کناره‌گیری کردن (هورنای، ۱۴۰۲ ترجمه مصفا: ۶۸). هدف از این سازوکارها محافظت از خود در برابر اضطراب بنیادین است. برخی از این شیوه‌ها می‌توانند به صورت ویژگی‌های قوی و الگوهای غالب در شخصیت فرد در آمده و تبدیل به نیاز شوند (آساگیولی، ۱۹۸۹: ۳). هورنای این نیازها را نیازهای روان‌آزردگی (neurotic needs) می‌نامد (هال و نوردبی، ۱۹۷۶).

شکل ۱. فرایند شکل‌گیری شخصیت روان‌آزرده در دیدگاه هورنای
منبع: (طرح استنتاجی نگارندگان)

هورنای فهرستی مشتمل بر ۱۰ نیاز روان‌آزردگی را معرفی می‌کند. او معتقد است کشمکش‌های درونی ناشی از این نیازها در همه افراد آدمی کمابیش وجود دارد، با این فرق که در روان‌آزردگی شدت کشمکش‌ها بیشتر است. اشخاص بهنجار می‌توانند بعضی از این نیازها را با هم تلفیق کنند یا مکمل هم قرار دهند و از این راه کشمکش درونی خود را از میان ببرند، یا لاقلاً از شدت آن بکاهند، در صورتی‌که افراد روان‌آزرده این توانایی را ندارند (هورنای، ۲۰۱۳: ۳۸). وجه شدید این نیازها که برای رفع مشکلات و حل مسائل، ابزارهایی نامعقول به شمار می‌روند، در افراد روان‌نژند (neurotic) دیده می‌شوند (آساگیولی، ۱۹۸۹: ۴).

نیازهای پیشنهادشده توسط هورنای عبارت‌اند از: نیاز روان‌آزردگی به محبت و مورد تأیید واقع شدن (affection and approval): فرد ناچار است رضایت دیگران را به دست آورد و منطبق با خواست‌های آن‌ها زندگی کند. بیشتر به اطرافیان توجه دارد تا نظر خوبی نسبت به او داشته باشند. این‌گونه اشخاص بی‌نهایت به طردشدن یا احساس‌های غیردوستانه حساس هستند. نیاز روان‌آزردگی به شریکی که مسؤولیت زندگی فرد را عهده‌دار شود (a dominate partner in life): فرد در رابطه‌ای انگلی با شریکی است که مسؤولیت همه‌چیز را به عهده گیرد. این‌گونه افراد از رها شدن و تنهایی بسیار واهمه دارند. نیاز روان‌آزردگی به تجدید

زندگی در حصارهای تنگ (narrow and constricted limits to life): خواست‌های شخص از زندگی خیلی کم است و دوست دارد که تا جایی که ممکن است گمنام بماند. شخص به حجب و حیا، بیش از هر چیزی اهمیت می‌دهد و همیشه مواظب است که توجه کسی را به خودش جلب نکند. نیاز روان‌آزردگی به داشتن قدرت (power): میل به داشتن قدرت در فرد چنان پررنگ و افراطی است که برای کسب آن حاضر است حتی به دیگران صدمه بزند. جلوه دیگر قدرت‌طلبی اعتقاد به قدرت بی‌حد و اندازه اراده است. شخص می‌کوشد که بر هر مانعی از طریق اعمال نیروی اراده نائل شود. نیاز روان‌آزردگی به استثمار دیگران (exploitation): این نیاز بیانگر آن است که فرد می‌خواهد هر شرایطی با بهره‌کشی از سایرین به نفع خود بهره‌کشی کند. نیاز روان‌آزردگی به اعتبار اجتماعی (prestige): جایگاه اجتماعی فرد در ارزیابی مثبت وی از خودش بسیار مهم است. نیاز روان‌آزردگی به تحسین شدن (personal admiration): فرد از خود تصویری اغراق‌آمیز و توأم با شیفتگی دارد و از سایرین انتظار دارد بر اساس این تصویر غیرواقعی مورد تمجید واقع شود. نیاز روان‌آزردگی به موفقیت (personal achievement or ambition): به علت احساس اضطراب بنیادین و ناپیمنی، فرد خود را به سوی موفقیت‌های بزرگ‌تر و بیشتر سوق می‌دهد. نیاز روان‌آزردگی به خودکفایی و استقلال (self-sufficiency and independence): هم می‌تواند از طریق اقدامات افراطی برای به دست آوردن استقلال رخ نشان دهد و هم می‌تواند در اثر شکست‌های پی‌درپی برای کسب استقلال نوعی یاس و ناامیدی را موجب شده و مانع از ورود جدی وی به تعاملات اجتماعی شده و در نتیجه فرد از پیوستن به دیگران پرهیز می‌کند. در نتیجه به صورت شخص منزوی یا گریزان در می‌آید. نیاز روان‌آزردگی به کمال‌گرایی و مورد انتقاد واقع نشدن (unassailability perfection and): چون فرد از اشتباه کردن و مورد انتقاد واقع شدن می‌ترسد، تلاش می‌کند که خود را به‌دوراز اشتباه نشان دهد. ضعف‌های خود را قبل از آنکه مورد توجه دیگران قرار گیرد، شناسایی می‌کند و در نتیجه می‌تواند آن‌ها را پنهان کند و یا به اصلاحشان بپردازد (هارتمن، ۲۰۲۰: ۵؛ لستر، ۲۰۱۹: ۶؛ والبورن، ۲۰۱۳: ۱۰۷-۸۳؛ هال و نوردبی، ۱۹۷۸؛ شولتز و شولتز، ۲۰۱۶: ۱۷۵).

جدول ۱. نیازها و ویژگی‌های هر کدام در دیدگاه هورنای

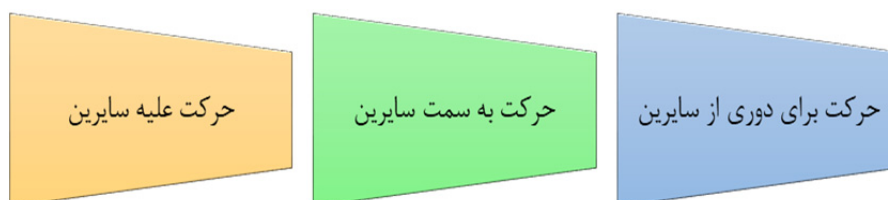
ردیف	نیازهای پیشنهادشده هورنای	ویژگی نیازها
۱	محبت و تائید	رفتار مطابق نظر و در جهت خشنودسازی دیگران
۲	همسر سلطه‌جو	رابطه انگلی با یک شریک و انداختن مسئولیت‌ها بر گردن وی
۳	تجدید زندگی در حصارهای تنگ	دوری از دیگران و حجب و حیای افراطی و زهد بیمارگونه
۴	داشتن قدرت	اراده بیش‌ازحد در جهت کسب قدرت و تمایل خیلی زیاد به استفاده از آن
۵	استثمار دیگران	بهره‌کشی از دیگران به نفع خود
۶	اعتبار اجتماعی	کسب اعتبار در نظر دیگران و میل افراطی به داشتن جایگاه اجتماعی
۷	تحسین شدن	میل بیش‌ازحد به افتخار و غرور و تمجید شدن
۸	موفقیت	میل بیش‌ازحد برای به دست آوردن موفقیت به هر قیمتی
۹	خودکفایی و استقلال	افراط در به دست آوردن استقلال و بی‌نیازی از دیگران و انزوا
۱۰	کمال‌گرایی	تلاش بیش‌ازحد برای دوری از خطا و بی‌نقص بودن

نیازهای پیشنهادشده توسط هورنای هیچ‌گاه کاملاً برآورده نمی‌شوند و احیاناً با هم تعارض دارند و سرچشمه کشمکش‌های درونی واقع می‌شوند. مثلاً نیاز نابهنجار به محبت و تصدیق ارضاء نشدنی است؛ هرچه شخص بیشتر محبت ببیند و مورد تصدیق و گرویدن واقع شود باز بیشتر خود را نیازمند به محبت و تصدیق و تحسین احساس می‌کند و از این رو هیچ‌گاه راضی نیست (آساگیولی، ۱۹۸۹: ۴ و شولتز و شولتز، ۲۰۱۶: ۱۸۱).

هورنای بعدها نیازهای روان‌آزردگی را در سه طبقه جهت‌دار تقسیم‌بندی کرد: حرکت به سمت سایرین (moving toward people)؛ حرکت علیه سایرین (moving against people) و حرکت برای دوری از سایرین (moving away from people) (فیس، جی فیس و رابرتس، ۱۳۹۸: ۲۴۱). در نیاز به حرکت به سمت سایرین، افراد از اینکه صاحب قدرت شوند مأیوس شده و حتی امید این را ندارند که بتوانند روی پای خود بایستند. از این رو می‌خواهند از آزار و اذیت دیگران در پناه قرار گیرند و ضمناً برای خود حامی و پشتیبان فراهم سازند. این افراد سخت می‌کوشند مورد محبت دیگران واقع شوند و همه دوستشان بدانند. برای حصول به این منظور نسبت به دیگران اظهار محبت و خدمتگزاری و بندگی می‌کنند و این وضع و حال را به‌خصوص نسبت به شخص یا مقامی که تکیه‌گاه خود

می‌دانند ابراز می‌دارند (وردون و آزولای، ۲۰۱۹: ۳۳). این افراد اگر در جلب محبت و حمایت دیگران شکست بخورند یا آنچه در این زمینه به دست آورده‌اند را از دست بدهند، دچار مشکلات روانی می‌گردند و احتمالاً از ضعف و ناتوانی و بیماری - نسبت خیالی و گاهی کاملاً خیالی - شکایت می‌کنند، به این امید که از این راه توجه و دلسوزی دیگران را نسبت به خود جلب نمایند (لستر، ۲۰۱۹: ۱۱ و شولتز و شولتز، ۲۰۱۶: ۱۸۰).

این سه طبقه از نیازها لزوماً در تعارض با هم نیستند و افراد سالم (برخلاف افراد روان‌آزرده) هر سه طبقه را در رفتارهای خود نشان می‌دهند. یک فرد روان‌آزرده ممکن است که یکی از این طبقات را به صورت افراطی به عنوان راهکار فرار از اضطراب بنیادین از خود نشان دهد (زیگلر-هیل و شکلفورد، ۲۰۲۰: ۳۷۵).

شکل ۲. دسته‌بندی نیازهای پیشنهادی هورنای

منبع: (طرح استتاجی نگارندگان)

افرادی که نیاز به حرکت علیه سایرین دارند، جهان را نسبت به خود دشمن می‌پندارند و معتقد هستند که باید همیشه برای دفاع یا تعرض آماده باشند؛ لذا هدف این افراد آن است که نیرومند باشند و شعارشان این است که حق همیشه با زورمندان است. این افراد تسلط و برتری خود را با زورگویی و خشونت به دست آورده و گاه با نیکوکاری و دستگیری از مستمندان نشان می‌دهند. انگیزه آنان از دستگیری سایرین و نیکوکاری نیز، تفوق و برتری بر دیگران است (هورنای، ۲۰۱۳: ۱۴).

کسانی که نیاز به حرکت برای دوری از سایرین دارند، معتقد هستند که اجتماع سرچشمه همه ناراحتی‌ها و مشکلات و بدبختی‌هاست. آنان بدین جهت کسی را خردمند می‌دانند که خود را از اجتماع برکنار نگه دارد. چنین افرادی نه به دیگران کمک می‌کنند و نه از آن‌ها یاری می‌طلبند؛ بنابراین می‌کوشند که به خودشان متکی باشند و البته ناچار هستند که چنین کنند؛ چراکه می‌دانند که به هنگام احتیاج کسی به سراغشان نخواهد آمد. این

تحلیل شخصیت محمدعلی میرزا ... (فرزاد خوش آب و مراد عبدی ورمزان) ۸۵

اشخاص به دنبال جاه و مقام و شهرت نمی‌روند و به آنچه دارند، قناعت می‌کنند (زیگلر- هیل و شکلفورد، ۲۰۲۰: ۳۷۶).

به عقیده هورنای (۲۰۱۳) هیچ‌یک از این‌ها راه واقع‌بینانه‌ای برای مقابله با اضطراب بنیادین نیستند. این نیازها به دلیل ناهمساز بودنشان می‌توانند تعارض‌های جدی را به وجود آورند. بعد از آنکه افراد روشی را برای مقابله با اضطراب بنیادین در پیش گرفتند، از آن‌پس رفتارشان انعطاف‌ناپذیر می‌شود و این وضعیت مانع از آن می‌گردد که رفتار آنان به شیوه‌های دیگر جلوه‌گر شود؛ به عبارت دیگر هنگامی که یک رفتار تثبیت شده برای موقعیتی خاص نامناسب باشد، شخص نمی‌تواند آن را تغییر دهد تا مطابق خواسته‌های محیط شود. این رفتارها وقتی که تثبیت می‌شوند مشکلات شخص را شدت می‌بخشند؛ زیرا مانند غده بدخیمی که تمامی بافت اندام را فرا می‌گیرد، سرانجام نه تنها رابطه شخص با دیگران بلکه رابطه او با خودش و با زندگی را نیز به‌طور کلی در بر می‌گیرند (زیگلر- هیل و شکلفورد، ۲۰۲۰: ۳۷۴ و هارتمن، ۲۰۲۰: ۵).

به باور هورنای همه انسان‌ها تا اندازه‌ای این نیازها را نشان می‌دهند. بروز هیچ‌یک از این نیازها در یک فرد به مفهوم نابهنجاری یا روان‌آزردگی او نیست. چیزی که نشان‌دادن این نیازها را نابهنجار می‌کند، این است که فرد آن‌ها را به عنوان تنها راه‌حل برای حل کردن اضطراب بنیادین در نظر گرفته و به شیوه‌ای افراطی مورد استفاده قرار دهد. وقتی این اتفاق رخ می‌دهد، نیاز روان‌آزردگی بر شخصیت غلبه کرده و به طور فزاینده‌ای شدت می‌یابد (پن و نیومن، ۲۰۲۰: ۳ و لستر، ۲۰۱۹: ۱۲).

ارضا کردن نیازهای روان‌آزردگی به افراد کمک نمی‌کند احساس امنیت کنند، بلکه فقط کمک می‌کند تا از ناراحتی ایجادشده توسط اضطراب بنیادین، بگریزند. وقتی افراد فقط برای مقابله کردن با اضطراب، ارضای این نیازها را جستجو می‌کنند یا فقط روی یک نیاز تمرکز کرده و به صورت بی‌اختیار و افراطی، در تمام موقعیت‌ها آن را ارضا می‌کنند (هارتمن، ۲۰۲۰: ۵ و لستر، ۲۰۱۹: ۱۲).

۳. پیشینه پژوهش

برای تحلیل و تبیین شخصیت افراد مؤثر در تاریخ، مطالعات زیادی با استفاده از چارچوب‌های روان‌شناسی شخصیت صورت گرفته است. از آن جمله می‌توان به مطالعه پوربختیار (۱۴۰۰) برای تحلیل شخصیت و اقدامات و رفتارهای مسعود میرزا، ضل السلطان

و مطالعه برزگر (۱۳۸۸) برای تحلیل شخصیت آقا محمدخان قاجار بر اساس نظریه آدلر اشاره کرد. برزگر (۱۳۸۹) مطالعه دیگری برای تبیین شخصیت ناصرالدین شاه قاجار با استفاده از نظریه هورنای انجام داده است. موحدی (۱۳۸۰) نیز در مطالعه‌ای برای بررسی شخصیت تاریخی لقمان حکیم اقدام نموده است. در این راستا کوشش پژوهشگران دیگر نیز شایان ذکر هستند که از میان آن‌ها می‌توان به مطالعه کریمی و اشرفی امین (۱۳۹۷) برای تحلیل شخصیت تاریخی معاویه، پژوهش داوودی و نوروزی (۱۳۹۶) برای مطالعه شخصیت محمد مصدق و تحقیق طاهری (۱۳۸۹) برای مطالعه شخصیت محمدرضا پهلوی و نیز مطالعه اسدی و مرسل‌پور (۱۴۰۲) با هدف تحلیل شخصیت احمد کسروی اشاره کرد.

۴. وقایع عمده دوران کودکی محمدعلی میرزا

درباره دوران کودکی محمدعلی میرزا اطلاعات چندانی در دست نیست. تنها اطلاعات موجود محدود به تبار مادری غیر قجری ایشان و تبعیض موجود بین وی و شاهزاده دیگر قاجار، عباس میرزا به واسطه تبار قجری عباس میرزا است. واکنش‌های تند و خشن محمدعلی میرزا به این تبعیض‌ها و گستاخی و درشت‌گویی‌های وی حتی در حضور آقامحمدخان در منابعی نظیر (دروویل، ۱۳۷۰؛ والی زاده، ۱۳۸۰؛ عضد الدوله، ۱۳۷۶) مورد اشاره قرار گرفته است.

در مباحث مرتبط با آسیب‌شناسی روانی، یکی از معیارهای طبیعی یا غیرطبیعی بودن یک رفتار، فاصله آن رفتار با رفتار مقبول و هنجارهای اجتماعی و آماری جامعه‌ای است که رفتار در آن اتفاق می‌افتد. پرخاشگری و واکنش‌های تند محمدعلی میرزا که در منابع مختلف از جمله مواردی که ذکرشان رفت به دفعات نقل شده است نشان از چشمگیر بودن آن دارد؛ لذا به نظر می‌رسد که بر اساس دیدگاه هورنای این تفاوت و شدت و حدت در رفتار، واکنشی به اتفاقات دوره کودکی است و تلاشی است که محمدعلی میرزا برای به دست آوردن جایگاه خود و نیز در واکنش به تبعیض‌های موجود انجام داده است. به عنوان مثالی از تلاش او برای کسب تمامیت و خشونت و پرخاش وی می‌توان به ماجرای اشاره کرد که در آن نقل شده که آقامحمدخان زمانی برای آزمودن وی و رقیبش، عباس میرزا، دستور داد میوه و شیرینی‌های زیادی به مجلس بیاورند و خودش در گوشه‌ای پنهان شد تا آنچه را که بین این دو برادر در تنهایی اتفاق می‌افتد، به چشم خود ببیند. در این تنهایی

محمدعلی میرزا برادر کوچک‌ترش عباس میرزا را ترغیب کرد که پیش از آمدن عمویشان چند میوه بردارد، اما عباس میرزا سعی کرد که به او بفهماند چنین عملی بی‌ادبی و توهین به عمویشان محسوب می‌شود. باین‌حال محمدعلی میرزا بدون توجه به حرف‌های عباس میرزا خودش را بر روی ظرف‌های میوه انداخته و به او گفت هر چه برمی‌دارد به خود او تعلق دارد. در این هنگام آقامحمدخان که تمام صحبت‌های آن‌ها را شنیده بود، برای تنبیه محمدعلی میرزا ظرف‌های شیرینی را به عباس میرزا داد تا به این وسیله خویشتن‌داری او را پاداش داده باشد. این عمل آن‌چنان خشم محمدعلی میرزا را برانگیخت که اعلام کرد اگر عمویش حاضر نبود برادرش عباس میرزا را به قتل می‌رساند. آقا محمدخان او را مورد بازخواست قرار داده و از او پرسید که تو اکنون کودکی بیش نیستی؛ اگر شاه بودی با برادرت چه کار می‌کردی؟ محمدعلی میرزا پاسخ داد که در دم دستور می‌دادم او را به قتل برسانند. این شیوه پاسخ‌گویی و گستاخی محمدعلی میرزا، آقا محمدخان را به این نتیجه رساند که محمدعلی میرزا برای آینده ایران خطرناک است. به همین دلیل دستور داد او را خفه کنند ولی با وساطت مادر فتحعلی شاه این اقدام صورت نگرفت (دروویل، ۱۳۷۰: ۱۷۳-۱۷۲؛ والی زاده، ۱۳۸۰: ۲۹-۲۸).

۵. مسئله جانشینی

نقش محمدعلی میرزا در رقابت با سایر شاهزادگان که در رأس آن‌ها عباس میرزا قرار داشت، بسیار مهم است؛ چراکه محمدعلی میرزا باینکه پسر ارشد فتحعلی شاه بود، با توجه به وصیت‌های آقامحمدخان در رابطه با نسب مادری‌اش که از قاجار نبود، از حق جانشینی محروم شد و برادر کوچک‌تر او عباس میرزا به مقام ولیعهدی رسید (نفیسی، ۱۳۸۹، ج ۱: ۴۲۵؛ اسپر باتوف، ۱۳۸۷: ۱۴). محمدعلی میرزا در واکنش به ولیعهدی عباس میرزا، در تمام طول زندگی، کشمکش، رقابت و خشونت زیادی از خود نشان داده که توسط مورخان و سیاحان زیادی مورد اشاره قرار گرفته است (ژوبر، ۱۳۴۷: ۱۶۶؛ جونز، ۱۳۸۶: ۱۸۲؛ گاردان، ۱۳۶۲: ۲۲۴؛ موریه، ۱۳۷۶، ج ۱: ۲۵۴؛ نفیسی، ۱۳۸۹، ج ۲: ۵۵-۵۴؛ اسپر باتوف، ۱۳۵۳: ۱۸). او به انحای مختلف سعی داشته است که برتری خود را نسبت به عباس میرزا نشان دهد و تمام عمر خود را در اثبات توانمندی و لیاقت خود به شاه قاجار گذرانده است. وی این جدال و رقابت را نه تنها پنهان نکرده، بلکه کاملاً واضح و آشکار در

نشان سلطنتی وی مشاهده می‌شود؛ چراکه در آن نشان تاجی در میان دو شیر قرار گرفته بود و آن دو شیر به خاطر ربودن تاج در حال پیکار بودند (کپل، ۱۸۲۷).

موریه (۱۳۷۶، ج ۲: ۲۳۵) در مورد وی نوشته است: «در سراسر سخنان شاهزاده (محمدعلی میرزا) و در شخصیتش نیرو و عزمی عظیم یافتیم که در شخصیت برادر و رقیب او عباس میرزا نیست و در موقع مقتضی ممکن است برتری خود را نشان دهد». این بیان موریه نشان می‌دهد که حتی وی نیز از رقابت و کشمکش بین دو شاهزاده باخبر بوده و این مسئله را در کتاب خود آورده است؛ بنابراین به جرئت می‌توان به وضوح و آشکارا بودن انگیزه‌ها و اقدامات او برای سایرین پی برد. وقتی هوس جنگ در محمدعلی میرزا زبانه می‌کشید، هر هوس دیگری را در خود حل می‌کرد.

شاید بتوان گفت که مهم‌ترین و متهورانه‌ترین اقدام محمدعلی میرزا که نشان‌دهنده‌ی عزم راسخ او برای تصاحب تاج و تخت است، طرح جسورانه‌ی او برای حمله به پایتخت علیه فتحعلی‌شاه است (دروویل، ۱۳۷۰: ۱۴۸-۱۴۷). شخصیت محمدعلی میرزا زمانی جالب‌تر به نظر می‌رسد که بدانیم او گاهی با چرخشی تمام به چاپلوسی و چرب‌زبانی متوسل می‌شود تا از هر طریق ممکن نظر فتحعلی‌شاه را به طرف خود جلب کند. به‌طوری‌که وقتی ایلچی دولت انگلیس در سال ۱۲۲۸ هـ. ق. ۱۸۱۲ م. پیروزی او را در برابر عبدالرحمن پاشا ستوده است، اعلام کرده است که این کار در حد ستایش نیست بلکه خدمت به فتحعلی‌شاه زمانی است که جان خود را در راه او فدا کرده باشد (موریه، ۱۳۷۶، ج ۲: ۴۳۵-۴۳۴). پذیرش نشدن وی در خیل شاهزادگان و خلع وی از مقامی که خود را شایسته و صاحب آن می‌دانسته است از سوی پدر، باعث شده که وی در ساختار شخصیتی‌اش برای دفاع از خود (Self) نیاز روان‌آزردگی به داشتن قدرت را به عنوان تنها راه برای فرار از اضطراب بنیادین و به دست آوردن حق خود پرورش دهد. کوشش برای جلب نظر پدر به عنوان عامل مؤثر در به دست آوردن جایگاه واقعی، وی را به انجام اعمالی واداشته که جایگاه واقعی‌اش را در نظر پدر برجسته نماید؛ به‌طوری‌که اهداف محال را برای این منظور ممکن ساخته و جایگاه حقیقی خود را از این طریق طلب نموده است. به‌عبارت‌دیگر نیاز به حفظ و ارتقای جایگاه به عنوان یک انگیزه برای رفتارها و اقدامات وی قابل‌توجه است. نیاز به کسب و ارتقای جایگاه علاوه بر دیدگاه هورنای از نظر سایر روان‌شناسان هم به عنوان یک انگیزه قوی مطرح است حتی افرادی مثل اندرسون، هیلدرث

تحلیل شخصیت محمدعلی میرزا ... (فرزاد خوش آب و مراد عبدی ورمزان) ۸۹

و هالند (Anderson, Hildreth & Howland)، (۲۰۱۵) آن را یک انگیزه بنیادین شکل دهنده به رفتارهای انسان می‌دانند.

۶. خشونت

خشونت محمدعلی میرزا (جونز، ۱۳۸۶: ۱۵۶) در دشمن‌تراشی و روی‌گردانی شخصیت‌های بزرگ از او بی‌تأثیر نبوده است. یکی از این شخصیت‌های بزرگ و بانفوذ میرزا شفیع صدراعظم فتحعلی شاه است. او به خاطر ترس از محمدعلی میرزا، از منافع عباس میرزا در مقابل او حمایت می‌کرد. جونز (۱۳۸۶: ۱۸۲) که در اوج اختلافات این دو شاهزاده در ایران حضور داشته است بیان داشته که میرزا شفیع تا سرحد مرگ از محمدعلی میرزا می‌ترسید و به تبع آن از منافع رقیب وی یعنی عباس میرزا حمایت می‌کرد. محمدعلی میرزا به‌خوبی از این دشمنی‌ها آگاه بوده و به گفته گاردان (۱۳۶۲: ۲۲۴) با نشان‌دادن علاقه مفرط خود به آداب و مراسم قدیمی و تنفر از آداب و رسوم فرنگی که مورد تنفر عامه مردم و ایلات و طوایف مختلف نیز بود، توانسته بود که تمام ایلات مخالف دولت قاجار را با خود موافق کند. به باور هورنای کودکانی که نیاز به عشق و محبت آن‌ها برآورده نشده باشد، نسبت به خانواده خود نوعی خصومت بنیادین پیدا می‌کنند ولی چون این خصومت از نظر جامعه و فرهنگ پذیرفتنی نیست، سرکوب می‌شود و در نتیجه آن، از اضطراب بنیادین در رنج هستند (فیست، جی فیست و رابرتس، ۱۳۹۸، ۲۴۱-۲۴۰). البته این خصومت در محمدعلی میرزا همیشه هم سرکوب نشده و گاهی به‌وضوح خود را نشان می‌دهد. برای تأیید این ادعا می‌توان به ماجرای طرح حمله به تهران برای تصاحب تاج و تخت توسط وی اشاره کرد که توسط دروویل، ۱۳۷۰: ۱۴۸-۱۴۷ مورد اشاره قرار گرفته است. گاهی هم این خصومت شکل وارونه به خود گرفته و به شکل اطاعت خود را نشان داده است.

بر اساس دیدگاه هورنای (۲۰۱۴) یک راهبرد انتخابی برای کاهش اضطراب خشونت است. در افراد روان‌آزرده خشونت می‌تواند در خدمت نیازهای گوناگونی نظیر نیاز به قدرت، نیاز به جایگاه و نیاز به استثمار قرار گیرد. حتی در مواقعی که موضوع خشونت فرد یا افرادی باشند که منفور یک جریان قدرت خاص بوده‌اند، می‌تواند در راستای برآورده شدن نیاز فرد به تحسین و تمجید باشد. شاید بتوان گفت که محمدعلی میرزا دولت‌شاه در انجام رفتارهای پرخشونت خود در جهت جلب تحسین برخی افراد نیز بوده است و از این

طریق اضطراب بنیادین خود را تا حدودی مهار نموده است. به نظر می‌رسد ساختار شخصیتی محمدعلی میرزا دولت‌شاه با انتخاب نیازهای مطرح شده در دسته حرکت علیه سایرین، هم توانسته نیاز به قدرت و هم نیاز به داشتن جایگاه و تحسین را برآورده نماید.

۷. قدرت رهبری و صلابت نظامی

محمدعلی میرزا با قدرت و صلابت نظامی و هم‌چنین ترسی که بر دشمنان مستولی کرده بود، به‌خوبی منازعات منطقه را به نفع حکومت مرکزی ایران پیش می‌برد (کرپورتر، ۱۸۲۲؛ اسناد رسمی در روابط سیاسی ایران با انگلیس، روس و عثمانی، ۱۳۶۵: ۲۸۸-۲۸۶/۱؛ دروویل، ۱۳۷۰: ۱۴۸؛ کمبل، ۱۳۸۴: ۴۲۵/۱). در این اقدامات وی به‌خوبی می‌توان رد پای نیاز سیری‌ناپذیر وی به جایگاه و قدرت و اعتبار اجتماعی و تحسین و موفقیت را مجدداً دید. او در چهارده‌سالگی در اولین جنگ رسمی شرکت کرده است. فتحعلی شاه با دیدن مهارت‌های فراوان نظامی او منصب فرماندهی سپاه حسن خان را برای سرکوب یاغیان به او سپرد. او در اینجا دلآوری فراوانی از خود نشان داد (ژوبر، ۱۳۴۷: ۱۶۶). این ویژگی‌ها و خصوصیات از همان آغاز کودکی برتری او را به لحاظ جنگ‌آوری نسبت به عباس میرزا نشان می‌دهد. برتری‌ای که حاصل کودکی پرمخاطره و کوشش بی‌حد وی برای اثبات شایستگی‌ها و توانمندی‌هایش است.

البته عباس میرزا بارها و بارها از مخالفت محمدعلی میرزا با شیوه‌های نوگرایانه صحبت به میان آورده است. او در نزد ایلچی انگلیس شکایت می‌کند که تجددگرایی وی در امور نظامی دشمنانی دارد و مهم‌ترین این دشمنان برادر بزرگ‌ترش محمدعلی میرزا است (موریه، ۱۳۷۶، ج ۱: ۲۵۴). محمدعلی میرزا ادعا می‌کرد که شیوه‌های سنتی (نظامی) ایران کفایت می‌کند و باید از همان سلاح‌های قدیمی یعنی شمشیر، گرز، نیزه، تفنگ‌های سر پر چخماقی و زنبورک استفاده کرد (جونز، ۱۳۸۶: ۱۵۹). در پیروزی بر سربازان پاشاهای بغداد که نشان از قدرت مذاکره و تدابیر سیاسی او بود، امتیازاتی برای خود به دست آورد و باجی را به صورت ثابت بر آن‌ها تحمیل کرد (کرپورتر، ۱۸۲۲). البته گزارش‌های متناقض سیاحان اروپایی بیان‌گر این موضوع است که محمدعلی میرزا نه تنها با مدرن کردن ارتش مخالف نبوده، بلکه اقدامات و تلاش‌هایی را در این راه انجام داده است. وی اقدام به استخدام افسران انگلیسی، فرانسوی و ایتالیایی کرده بود تا به قشون ایلیاتی تحت امرش تعلیم داده و آن‌ها را به شکل ارتش منظم اروپایی درآورند. یکی از مشهورترین این افسران

تحلیل شخصیت محمدعلی میرزا ... (فرزاد خوش آب و مراد عبدی ورمزان) ۹۱

راولینسون (Rawlinson) انگلیسی است. او هم‌چنین کرمانشاه را مرکز سپاه خود قرارداد و علاوه بر ایجاد یک کارخانه‌ی تفنگ‌سازی، یک حصار وسیع به دور شهر کشید (گروته، ۱۳۶۹: ۹۲؛ آوری و همکاران، ۱۳۹۱، ج ۷: ۱۱۴). اتخاذ این رویه متناقض و راهبردهای متفاوت در خصوص یک پدیده ثابت از سوی محمدعلی میرزا دولتشاه بسیار جالب توجه است. تلاش وی در جایی برای حفظ سنن و در جایی دیگر برای تجدد، گرچه در ظاهر دو شکل متفاوت از رفتار را نشان می‌دهد؛ اما انگیزه واقعی هر دو رفتار کسب توجه و تحسین و موفقیت و جایگاه و قدرت بوده است. هر جا که علاقه‌مندی به سنت و فرهنگ قدیمی خواهان داشته و در راستای برآوردن نیازهای روانی وی بوده به‌سان فردی محافظه‌کار عمل نموده و با اعمال تجددخواهانه شاهزاده رقیبش مخالفت ورزیده و هر جا توجه به تجدد و نوسازی سپاه و مظاهر تمدن جدید، کارکرد اقتناع نیازهای روانی و شخصیتی وی را داشته است، به‌سان فردی فن‌سالار و تجددطلب رفتار نموده و خود را علاقه‌مند به مظاهر جدید تمدن نشان داده است. هورنای تلاش برای ارتقای جایگاه خود و بهتر جلوه دادن شخصیت را خودآرمانی‌سازی (self-idealization) می‌نامد؛ مفهومی که به معنای ارزشمند سازی خود در نزد خود فرد است و به اعتقاد هورنای ناشی از ضعف در عزت‌نفس است (فرجر، ۲۰۰۷). هورنای این ضعف در عزت‌نفس را ناشی از کودکی نامطلوب معرفی می‌کند (والبورن، ۲۰۱۳: ۸۷)؛ موضوعی که در خصوص محمدعلی میرزا دولتشاه نیز صدق می‌کند. به نظر می‌رسد که تلاش‌های ساختار شخصیتی وی برای جبران عزت‌نفس تخریب‌شده‌اش، به نحوی خودآرمانی‌سازی است.

۸. استقلال در منطقه تحت حاکمیت

یکی دیگر از ویژگی‌های شخصیتی محمدعلی میرزا استقلال او است. در منطقه‌ی تحت سلطه‌ی او دخالتی از سوی حکومت مرکزی دیده نمی‌شود و حاکم بلامنازع خود وی است به همین دلیل شاید یکی از عوامل اصلی موفقیت‌های نظامی او همین استقلال عمل بوده باشد (محمود میرزا، ۱۷۴؛ چریکف، ۱۳۷۹: ۱۱۹؛ ساکما، ۱۳۰۳/۲۹۶؛ بختیاری، ۱۳۶۲: ۴۴-۴۵). نیاز به استقلال در دیدگاه هورنای یکی از نیازهای روان‌آزردگی است که بر حسب تجارب گذشته فرد، می‌تواند به شکلی افراطی هم به صورت انزوا و هم به شکل تلاش مجدانه برای کسب استقلال در رفتارهای فرد دیده شود. به نظر می‌رسد که محمدعلی میرزا با توجه به تجارب گذشته خویش و نیز با در نظر گرفتن جایگاه خود و در

تلاش همیشگی برای ارتقای جایگاه، برای اقناع این نیاز به شکلی عمل‌گرایانه رفتار نموده و نیاز وی به استقلال، انگیزه سرکوب و حذف مخالفان و صدای رقیبان بوده است. خصوصیت با افراد دارای قدرت در خانواده که از نظر هورنای (۲۰۱۳) ناشی از نادیده گرفته شدن نیازهای دوران کودکی است را می‌توان در تلاش برای دورکردن خود از آنان دید. به نظر می‌رسد که اقدامات نظامی و عمرانی و اجتماعی محمدعلی میرزا دولتشاه حاصل نیاز به استقلال و جایگاه‌طلبی و خشونت به صورت توأمان است. ترکیبی که توانسته است وی را به نحوی در تصمیم‌گیری‌های حکومتی و سرکوب مخالفان و متجاوزان و نیز دوری و فاصله‌گیری از سلطنت مرکزی کمک کند.

۹. اقدامات عمرانی و عام‌المنفعه

محمدعلی میرزا به لحاظ اجتماعی و برای رفاه حال مردم مناطق تحت حاکمیت خود، به ایجاد بناهای عام‌المنفعه و استحکامات دفاعی مبادرت می‌ورزیده است (اوبن، ۱۳۶۲: ۳۳۹). کرمانشاهان در زمان زمامداری وی از نظر گسترش شهری و جمعیت و فراوانی رو به افزایش بوده است. در اثر فعالیت‌های عمرانی او این شهر به لحاظ زیبایی با شیراز برابری می‌کرده است. در ولایت کرمانشاهان در دوره زمامداری محمدعلی میرزا، مدارس، مساجد، حمام‌ها، قلاع، ارگ‌ها، پل‌ها، کاروان‌سرا و باغ‌های فراوانی ایجاد شده است (محمود میرزا، ۱۳۸۹: ۱۷۰). تعداد قصرهای بی‌نقص او بی‌شمار است و خلاصه باید اذعان داشت که اساس ساختار شهری کرمانشاه متعلق به دوره انتصاب محمدعلی میرزا در این منطقه است (سلطانی، ۱۳۷۳، ج ۳: ۳۰۳-۳۰۲). نیاز به کسب اعتبار اجتماعی و مقبولیت از دیدگاه دیگران یکی از نیازهای روان‌رنجوری مورد تأکید هورنای است (والبورن، ۲۰۱۳: ۱۰۷-۸۳) که به نظر می‌رسد در اقدامات محمدعلی میرزا برای عمران و آبادانی به‌خوبی قابل مشاهده است. همچنین کمال‌گرایی و دوری از انتقاد نیز عاملی انگیزاننده برای انجام چنین اعمالی بوده و به‌خوبی در ساخت ابنیه و اقدامات عام‌المنفعه خود را نشان می‌دهد.

از طرف دیگر او تلاش‌های زیادی را در جهت حفظ سلامت و بهداشت منطقه انجام داد. وی در این دوره از پزشکان حاذقی همچون حکیم کرمانشاهی استفاده کرده است (سلطانی، ۱۳۷۳، ج ۱: ۵۳۱). اقدام مهم دیگر او آبله‌کوبی اهالی کرمانشاه بوده که برای این منظور حکیم آوانس مرادیان ارمنی را به خدمت گرفته و آبله‌کوبی علمی را فرا گرفته بود و آن را در کرمانشاه اجرا کرده است (آدمیت، ۱۳۴۸: ۳۲۴). از این دست اقدامات در

تحلیل شخصیت محمدعلی میرزا ... (فرزاد خوش آب و مراد عبدی ورمزان) ۹۳

بخش‌های دیگر قلمرو فرمانروایی او نظیر لرستان و خوزستان نیز فراوان است (نجم‌الملک، ۱۳۸۵: ۱۹؛ افشار سیستانی، ۱۳۶۶: ۳۳۵؛ کسروی، ۱۳۷۳: ۱۵۵-۱۵۴؛ محمود میرزا، ۱۳۹۰: ۶۱؛ دبد، ۱۳۷۱: ۳۷۲؛ چریکف، ۱۳۷۹: ۵۱؛ محمدعلی میرزا، ۱۳۹۴: ۱۰-۹؛ افشار سیستانی، ۱۳۸۲: ۶۲۹-۶۲۸). این مجموعه از اقدامات را نیز می‌توان در دسته اقدامات تجددخواهانه وی جای داد که قبلاً به انگیزه‌های انجام آن‌ها پرداخته شد.

۱۰. برقراری امنیت

عامل دیگری که باعث تداوم اقدامات و پیشرفت کرمانشاهان در زمان حضور او شد، برقراری و ایجاد نظم و امنیت در این منطقه بود. امنیت و آرامش در این زمان بارز و برجسته بوده است به طوری که طهرانی (۱۳۷۶: ۵) بیان می‌کند: «آسایش آن‌چنان رسید که عابری زائر در یکی از منازل تفنگی بر شاخه‌ی درختی نهاد و فراموش کرده بود و عود از عتبات به جای خود دید.» هم‌چنین شیروانی (۱۳۳۹: ۴۹۲-۴۹۱) اشاره می‌کند که:

قدیم الزمان بلده‌ی کرمانشاهان شهر وسط بود. به‌مرور ایام رو به خرابی نموده در ایام امراء زنگنه فی‌الجمله معمور گشت و در زمان محمدعلی میرزا اکثر عمارات آنجا از اکثر بلاد ایران درگذشت و بعد از فوت آن شاهزاده رو به خراب نموده [...].

به طوری که در دوره زمامداری وی کرمانشاهان مأمنی مطمئن برای مهاجرین دیوانی و استعداد‌های صاحب‌ذوق گردید (سلطانی، ۱۳۷۳، ج ۳: ۳۰۲).

تائیبیان و همکاران (۱۳۹۱) بیان می‌کنند که محمدعلی میرزا نفوذ و اعتبار خودش را مدیون طرز برخوردش با مردم و ثبات رأی وی در مسائل و مشاغل عمومی بود. او علاوه بر برخورد شدید با مجرمان به مسائل اقتصادی و رونق صنایع و حرف و عمران و آبادی توجه زیادی داشته است. به همین دلیل همه نسبت به او وفادار و فرمان‌بردار بوده‌اند. سخت‌گیری او از روی عقل و درایت با عدالت و بلندنظری چنان تعدیل شده بود که مردم در عین حال هم از او می‌ترسیدند و هم به او احترام می‌گذاشتند (کمبل، ۱۳۸۴، ج ۱: ۳۶۵).

استبداد و قدرت‌نمایی رفتارهایی هستند که با انگیزه برآورده سازی نیاز به قدرت و نیز کسب موقعیت و جایگاه اجتماعی انجام می‌گیرند. از این منظر می‌توان برخورد قاطع و بی‌رحمانه با مجرمین و هنجارشکنان را تلاش محمدعلی میرزا برای کسب مقبولیت و جایگاه اجتماعی در نظر گرفت. برای به دست آوردن مقبولیت و جایگاه اجتماعی

روش‌های بسیاری را می‌توان تصور کرد؛ اما انتخاب محمدعلی میرزا دولتشاه خشونت و اقدامات تند است. اقدامات وی در این حوزه را نیز می‌توان به‌نوعی مسجل ساختن برتری و قدرت خود در برابر عوام و کسانی دانست که سعی در برهم زدن نظم داشته‌اند.

۱۱. مذهب

بعد دیگر حائز توجه شخصیت محمدعلی میرزا علایق مذهبی وی است. محمدعلی میرزا در کنار ذات خشن و خوی بی‌رحمی که داشت، به لحاظ اعتقادات مذهبی تعصب بسیار از خود نشان می‌داد؛ به‌طوری‌که در رابطه‌ی خویش با برخی از علما و روحانیون تا حدی افراطی پیش می‌رفته است. (نجفی، ۱۳۵۷: ۲۸، ۲۵-۲۴؛ تنکابنی، ۱۳۸۹: ۴۲، ۴۴، ۴۹؛ آوری و دیگران، ۱۳۹۱، ج ۷: ۹۲؛ الگار، ۱۳۵۶: ۱۲۱). اعتقادات او در ارتباط با مذهب شیعه به حدی بود که یکی از عوامل اصلی ناکامی او در فتح بغداد احترام به گفته‌های علمای شیعه مبنی بر عدم فتح بغداد بود. او چندین بار تا دروازه‌ی بغداد پیش رفت ولی به واسطه‌ی میانجیگری علمای شیعه از فتح بغداد دست کشید (خاوری، ۱۳۸۰، ج ۱: ۲۵۶؛ دنبلی، ۱۳۸۵: ۱۲۵؛ لسان‌الملک سپهر، ۱۳۹۰، ج ۱: ۱۵۶؛ محمود میرزا، ۱۳۸۹: ۱۷۹؛ محمود میرزا، ۱۳۸۹: ۱۸۹؛ خاوری، ۱۳۸۰، ج ۱: ۳۴۶؛ اعتمادالسلطنه، ۱۳۶۷: ۱۵۰۵، ج ۳). در این اقدامات به‌وضوح رضایت افراد مؤثر و دارای اعتبار که همان علمای دین باشند، مدنظر محمدعلی میرزا بوده است. روابط وی با شیخ احمد احسانی مؤسس و بانی فرقه‌ی شیخیه، با توجه به روابطی که با فتحعلی شاه داشته است، بیشتر مورد بحث و بررسی قرار گرفته است. اعتقاد افراطی وی در ماجرای استقبال وی و تمام مردم کرمانشاهان از شیخ احمد احسانی در هنگام عبور وی از آن سرزمین و اصرار او به توقف در کرمانشاهان و اقامت دو ساله شیخ از ۱۲۲۹ هـ. ق. ۱۸۱۳ م. تا ۱۲۳۱ هـ. ق. ۱۸۱۵ م. قابل برداشت است (نجفی، ۱۳۵۷: ۲۴-۲۵). محمدعلی میرزا در طی دو سال اقامت شیخ احمد در کرمانشاه سالانه هفت صد تومان مستمری به شیخ اهدا می‌کرده است (تنکابنی، ۱۳۸۹: ۴۴؛ آوری و همکاران، ۱۳۹۱، ج ۷: ۹۲؛ الگار، ۱۳۵۶: ۱۲۱).

ارادت محمدعلی میرزا به شیخ احمد در ماجرای اقامت بعدی وی در کرمانشاهان بار دیگر به‌وضوح دیده می‌شود. در یک‌زمان شیخ مقروض بوده است. محمدعلی میرزا با آگاهی از این موضوع به او پیشنهاد فروش یک باب بهشت را در قبال هزار تومان داد. سپس شیخ فروش یک باب بهشت به او را به خط خود نوشت و به خاتم خود مختوم کرد.

تحلیل شخصیت محمدعلی میرزا ... (فرزاد خوش آب و مراد عبدی ورمزان) ۹۵

به این ترتیب شیخ هزار تومان از او دریافت کرده و قرض خود را ادا کرد (تنکابنی، ۱۳۸۹: ۴۲). او این اقدام را در جای دیگری هم تکرار کرده است. وقتی آقا سید رضا از علمای نجف به دلیل بدهکاری و طلب کمک از محمدعلی میرزا به کرمانشاهان آمد، شاهزاده در قبال هزار تومان فروش یک باب از بهشت را به امضای علمای نجف و کربلا از او درخواست کرد و مورد موافقت قرار گرفت (حسینی بلاغی، ۱۳۶۵، ج ۱: ۱۳۱؛ تنکابنی، ۱۳۸۹: ۴۲). محمدعلی میرزا بعدها دستور داد آن دو قباله را به هنگام مرگ در کفن او گذاشتند (تنکابنی، ۱۳۸۹: ۴۲).

عواطف و هیجانات مذهبی مردم در دوره قاجار چشمگیر بوده است؛ لذا جلب نظر آنان توسط محمدعلی میرزا، کوششی برای به دست آوردن مقبولیت بیشتر و همراهی بهتر آنان بوده است. او این کار را با جلب نظر علما در مسئله رویگردانی از فتح بغداد به درخواست آنان، به خوبی به انجام رسانده است. در تبیین این تلاش‌ها بر اساس دیدگاه هورنای، می‌توان چنین انگاشت که دوران کودکی محمدعلی میرزا که دوره‌ای خالی از امنیت و پر کشمکش بوده، در ساختار شخصیتی وی نیاز به قدرت و مقبولیت را به عنوان راهکاری برای جبران احساس نایمنی به وجود آورده است. اقدامات محمدعلی میرزا برای جلب نظر عوام و علمای دین می‌تواند هم تلاش وی برای کسب مقبولیت و اقتدار و هم کوشش او برای دستیابی به امنیت قلمداد کرد. با این فرض که احساس ایمنی، کمبودی بود که در سراسر زندگی از دوران کودکی تا آخر عمر با او بوده است.

۱۲. شعر و ادب

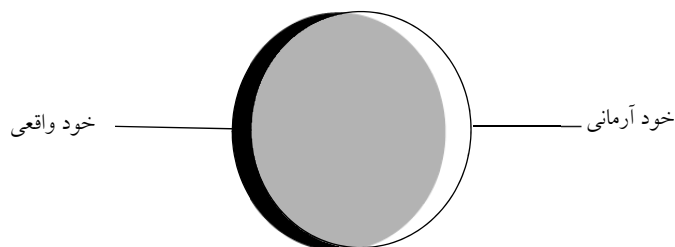
از جنبه‌های دیگر شخصیت محمدعلی میرزا، توجه او به شعر، ادبیات و علوم دیگر است. او از معدود فرزندان فتحعلی شاه بود که به این امر مهم توجه خاصی مبذول می‌داشت. دربار او در کرمانشاه جایگاه بسیاری از علما و شاعران بود (سیمونیچ، ۱۳۵۳: ۳۱؛ افضل الملک، ۱۳۶۱: ۴۰۹؛ نوذری، ۱۳۸۰: ۳۴۸). وی در اشعارش تخلص دولت داشته و دیوانی به این اسم از خود برجای گذاشته است. او علاوه بر سرودن شعر از خواندن کتاب‌های دیگر به خصوص کتب تاریخی غافل نبوده است. این مطلب را در مباحثه‌ی، او با ایلچی انگلیس بر سر قاره آمریکا که در سال ۱۲۲۷ هـ. ق. ۱۸۱۱ م. دیدار داشته به خوبی می‌توان دریافت (موریه، ۱۳۸۶، ج ۲: ۲۳۵-۲۳۴). هم‌چنین آقا احمد کرمانشاهی در دیدار با او می‌گوید که او بسیار باهوش، سخی، شجاع و دلاور است. او تمام اوقاتش را مصروف سیر

کتب و تواریخ می‌داشت. توجه او به علوم و کتب سبب شد تا آقا احمد کرمانشاهی کتاب خود یعنی مرآت الاحوال جهان‌نما را به‌عنوان هدیه به او تقدیم کند (بهبهانی، ۱۳۶۲: ۳۴۴-۳۴۳). دیوان وی مشتمل بر چهار هزار بیت در قالب غزلیات، مثنویات، قصاید، مراثی و رباعیات است.

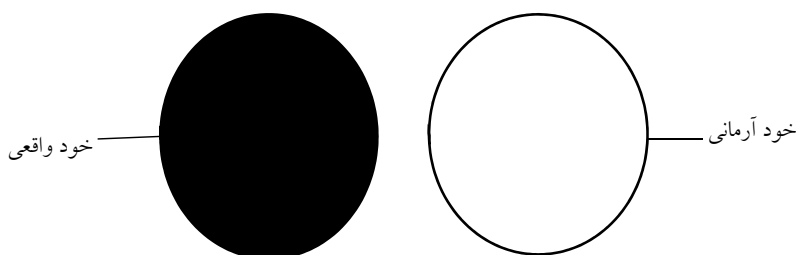
تناقض در ویژگی‌های شخصیتی محمدعلی میرزا و همایندی صفاتی چون خشونت و عواطف شاعرانه بسیار جالب است. به باور هورنای (۲۰۱۴) افراد می‌توانند دو دیدگاه از خود داشته باشند؛ یعنی می‌توان دو نوع خود را معرفی نمود که شامل خود واقعی و خود آرمانی است. منظور از خود واقعی این است که ما واقعاً چه کسی هستیم و منظور از خود آرمانی آن آدمی است که می‌خواهیم باشیم. خود واقعی ظرفیت رشد، شادی، قدرت اراده و ... را دارد، اما با نقص‌هایی هم روبه‌روست. خود آرمانی به‌عنوان الگویی برای کمک به خود واقعی در توسعه ظرفیت‌ها و دستیابی به خودشکوفایی نقش ایفا می‌کند.

خود در افراد روان‌آزرده بین خود آرمانی و خود واقعی تقسیم می‌شود. در نتیجه، افراد روان‌آزرده احساس می‌کنند که به نحوی با خود آرمانی‌شان زندگی نمی‌کنند. آن‌ها بین آنچه هستند و آنچه باید باشند، فاصله می‌بینند. اهداف تعیین‌شده توسط روان‌آزرده‌ها واقع‌بینانه نیستند؛ بنابراین خود واقعی آنان تنزل پیدا کرده و حقیر جلوه می‌کند. فرد روان‌آزرده مانند یک آونگ ساعت است که بین آرمان مغالطه‌آمیز و تجلی نفرت از خود (خود واقعی) در نوسان است. این پدیده نوسان بین ظلم‌بایدها و جستجوی شکوه ناامیدکننده روان‌آزرده است (هورنای، ۲۰۱۴).

با توجه به تناقض بین ویژگی‌های شخصیتی محمدعلی میرزا می‌توان دید که فاصله بین خود آرمانی و خود واقعی او، انگیزه‌ای برای انجام رفتارهای متنوع و گاهی متناقض در شخصیت اوست. او می‌کوشد که آرمانی عمل کند تا به خود آرمانی دست یابد. به نظر می‌رسد که ناخشنودی وی از خود واقعی او و کوشش برای تحقق خود آرمانی، سبب بروز چنین تناقض‌های آشکاری است.

قربت و همپوشانی خود آرمانی و خود واقعی در افراد سالم

فاصله بین خود آرمانی و خود واقعی در افراد روان‌آزرده

شکل ۳. طرح شماتیک خود آرمانی و خود واقعی

منبع: (طرح استنتاجی نگارندگان)

۱۳. بحث و نتیجه‌گیری

بنا بر نظریه هورنای، تمام رفتارهای انسان تحت تأثیر انگیزه‌هایی است که از نیازهای اساسی منتج می‌شوند. هورنای می‌گوید که کودکی تحت سلطه نیاز به امنیت قرار دارد. منظور از نیاز به امنیت، نیاز به خاطر جمعی و رهایی از ترس است. امنیت کودک کاملاً به اینکه والدین با کودک چگونه رفتار می‌کنند، وابسته است. والدین با دریغ صمیمیت و محبت به کودک، امنیت او را تضعیف می‌کنند. تا زمانی که کودکان احساس می‌کنند که دوست داشته می‌شوند و ایمن هستند، می‌توانند خیلی از رویدادهایی را که آسیب‌زا محسوب می‌شوند، بدون اثر زیان‌بار تحمل کنند. هورنای از جمله افرادی است که تأکید می‌کنند شخصیت تا حد زیادی، محصول محیط اجتماعی است. او مواردی نظیر کمبود عشق، کمبود تحسین دیگران، دعوای میان پدر و مادر، حس طرد شدن توسط اطرافیان، افسردگی، احساس بی‌ارزشی و ابهام در شرایط محیطی و وضعیت آتی را به عنوان اسباب

بیماری معرفی می‌کند و توضیح می‌دهد که چنین وضعیت‌هایی به‌سادگی می‌توانند انسان را به وضعیت روان‌آزردگی برسانند.

هورنای در بخشی از نظریات خود به معرفی دو نوع "خود" می‌پردازد که فرد روان‌آزرده پیوسته بین این دو خود در نوسان و رفت‌وبرگشت است. خود واقعی و خود آرمانی. آنچه هستی و آنچه می‌خواهی باشی. در افراد روان‌آزرده فاصله بین این دو زیاد و غیرواقعی است و صفاتی که برای خود آرمانی در نظر گرفته می‌شود اغراق‌شده هستند؛ لذا دسترسی به آن صفات ناشدنی است. در نتیجه فرد در کوششی مذبح‌خانه دست به هر کاری برای تحقق آن صفات غیرواقعی می‌زند. فاصله بین این دو خود یک عامل انگیزاننده برای انجام تنوع وسیعی از رفتارها و حتی رفتارهای متناقض است.

زندگی محمدعلی میرزا از دوران کودکی تا لحظه مرگ پر است از احساس نایمینی و کشمکش‌های بین‌فردی و بین‌گروهی و شخصی. وی از خاندان شاهی است و مفهوم شاهزاده بودن در نمونه نخستین خود واجد صفات زیادی است که یک شاهزاده را از سایرین متمایز می‌کند؛ اما مفهوم شاهزادگی با زندگی واقعی او تفاوت‌هایی دارد که به نحوی فاصله بین خود واقعی و خود آرمانی او را نشان می‌دهد. او شاهزاده است ولی از مادری گرجی. همین وضعیت مقام ولیعهدی که حق واقعی خود می‌دانسته را از دسترس او دور کرده است؛ بنابراین بین خود واقعی و خود آرمانی او فاصله‌ای ایجاد می‌شود. فاصله‌ای که می‌تواند انگیزه بسیاری از اقدامات بعدی و شکل‌دهنده به شیوه زندگی او باشد. وی در تلاش برای کاهش این فاصله از کودکی و نوجوانی رفتارهایی می‌کند که او را مغضوب افراد سرشناس و دارای قدرت دربار می‌کند. نتیجه چنین غضبی نیز به‌نوبه خود در رسیدن او به جایگاهی که خود را شایسته آن می‌دانسته مانع ایجاد می‌کند.

به نظر می‌رسد که سراسر زندگی محمدعلی میرزا در کشمکشی بین خود واقعی او و خود آرمانی اوست. او فاصله بسیار زیادی را بین این دو خود احساس می‌کند و به شکلی بسیار افراطی سعی در کاهش این فاصله کرده است. گاه با خشونت؛ گاه با رأفت؛ گاه به شکل محافظه‌کاری و حمایت از سنن و فرهنگ؛ گاه به شکل تجددخواهی و توجه به فن‌آوری‌های نو و گاهی به شکل افراط در مذهب و زمانی هم به شکل رقت‌قلب و شعوری شاعرانه. آنچه واضح است هیچ رفتاری بدون انگیزه انجام نمی‌شود و انگیزه واقعی محمدعلی میرزا کاهش فاصله بین خود واقعی و خود آرمانی و تلاشی خصمانه برای رسیدن به خود آرمانی است.

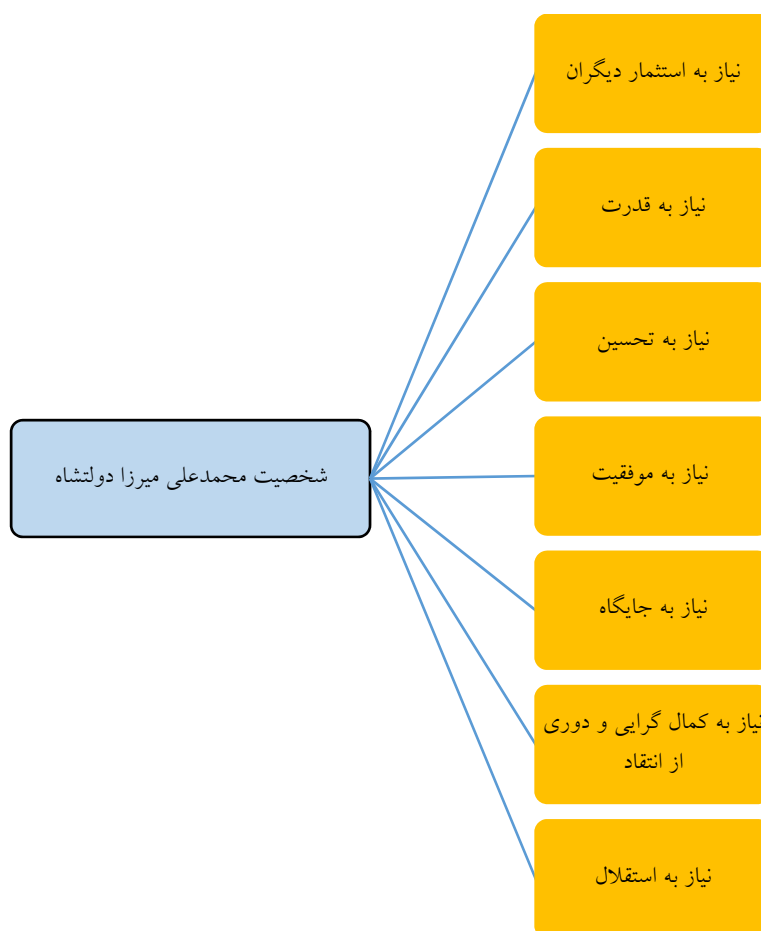
چنین وضعیتی را می‌توان عاملی مهم در شکل‌گیری ساختار شخصیت وی دانست. ساختاری که برای دفاع از خود نیازهایی را توسعه می‌دهد که بعدها در رفتارهای خشونت‌بار، استقلال‌طلبی افراطی، خطرپذیری بالا و البته اقدامات عمرانی و شیوه حکمرانی خاص، خود را نشان می‌دهد.

به باور هورنای شرایط دوران کودکی می‌تواند نیازهایی روان‌آزردگی را در فرد پرورش دهد که می‌تواند در سه دسته جهت‌گیری به سمت دیگران، جهت‌گیری علیه دیگران و جهت‌گیری برای دوری از دیگران قرار گیرند. هورنای معتقد است کسی که جهت‌گیری علیه دیگران دارد، جهان را نسبت به خود دشمن می‌انگارد و بر این باور است که باید همیشه برای دفاع یا حمله آماده باشد؛ بنابراین هدفش این است که قدرت خویش را افزایش دهد و زورمندان را محق می‌داند. این شخص تسلط و برتری خود را گاه با زورگویی و خشونت و گاه با نیکوکاری و دستگیری از مستمندان به دست می‌آورد؛ زیرا در این حال نیز انگیزه او مسجل ساختن برتری خود است.

به بیان هورنای (۲۰۱۳) در دنیای آن‌ها هر کسی دشمن است و فقط لایق‌ترین و زیرک‌ترین افراد زنده می‌مانند. به باور آنان زندگی جنگلی است که در آن، برتری، توانمندی و بی‌رحمی امتیازات بسیار مهمی هستند. انگیزه‌های شخصیت فردی که جهت‌گیری علیه دیگران دارد شبیه شخصیت فردی است که جهت‌گیری به سمت دیگران دارد اما برای کاهش دادن اضطراب هرگز ترس از طردشدن نشان نمی‌دهد. خشن و سلطه‌جو عمل می‌کند و به دیگران توجهی ندارند. چنین فردی می‌کوشد نمونه شود و به شهرت برسد و وقتی دیگران برتری آن‌ها را تأیید می‌کند، ارضا می‌شود. برای رسیدن به برتری و قدرت، دست به هر کاری که لازم باشد می‌زند. شاید به نظر برسد که شخصیت‌های دارای جهت‌گیری علیه دیگران، به توانایی‌های خودشان اطمینان دارند و در ابراز وجود و دفاع کردن از خودشان بی‌پروا هستند؛ اما آن‌ها نیز مانند شخصیت‌های دارای گرایش به سمت دیگران، به وسیله ناامنی، اضطراب، عزت‌نفس ضعیف و خصومت برانگیخته می‌شوند.

احساس کمبود امنیت، کودکی پر کشمکش و عزت‌نفس تضعیف‌شده، همگی در مطالعه کودکی محمدعلی میرزا به چشم می‌خورد. آنجا که جایگاه خود را پیوسته در خطر می‌بیند؛ جان خویش را در خطر می‌بیند؛ تبار مادری او به سخره گرفته شده و مانع از رسیدن او به جایگاه مطلوبش می‌شود؛ برادر کوچک‌تر و ضعیف و مریض‌احوال او بر وی

ترجیح داده شده و جانشین شاه می‌شود؛ نتیجه‌ای جز احساس ناامنی و تخریب عزت‌نفس برای او ندارد. در چنین وضعیتی او دچار نوعی اضطراب می‌شود که به بیان هورنای اضطراب بنیادین است و ساختار شخصیتی او برای دفاع از خود نیازهایی را در خود پرورش داده و به شکلی افراطی در رفتار او نشان می‌دهد که در نظریه هورنای به نیازهای روان‌آزردگی از نوع حرکت علیه دیگران معروف هستند.

شکل ۴. نیازهای شکل‌دهنده به شخصیت محمدعلی میرزا دولتشاه
منبع: (طرح استنتاجی نگارندگان)

تحلیل شخصیت محمدعلی میرزا ... (فرزاد خوش آب و مراد عبدی ورمزان) ۱۰۱

نگارندگان این مقاله به خوبی واقف هستند که تبیین رفتارهای یک شخصیت تاریخی صرفاً با رجوع به منابع نوشتاری از عینیت و دقت مطلوب برخوردار نیست. همچنین یک نظریه واحد به تنهایی توانایی تبیین تمام جوانب یک شخصیت را ندارد؛ لذا به نظر می‌رسد که بزرگ‌ترین محدودیت این پژوهش نبود امکان دسترسی به منابع تصویری و زنده و محدودیت در استفاده از یک نظریه است.

مطالعه شخصیت‌های تاریخی کمک شایانی به شناخت بهتر دوره‌های خاص می‌کند. لذا توصیه می‌شود سایر پژوهشگر نیز، با مطالعه دقیق در زندگی و شخصیت افراد تأثیرگذار تاریخی، به فهم و شناخت بیشتر دوره‌ها و اقدامات تاریخی خاص یاری رسانند.

کتاب‌نامه

- آدمیت، فریدون. (۱۳۴۸)، امیرکبیر و ایران، تهران: خوارزمی.
- آوری و دیگران (۱۳۹۱)، تاریخ قاجاریه (مجموعه‌ی کمبریج)، ج ۷، ترجمه‌ی تیمور قادری، تهران: مهتاب.
- اعتمادالسلطنه، محمدحسن خان (۱۳۶۷)، تاریخ منتظم ناصری، ج ۳، به تصحیح محمد اسماعیل رضوانی، تهران: دنیای کتاب.
- افشار سیستانی، ایرج (۱۳۸۲)، کرمانشاهان و تمدن دیرینه‌ی آن، تهران: نشر نگارستان.
- افشار سیستانی، ایرج (۱۳۶۶)، نگاهی به خوزستان، تهران: هنر.
- افضل المک، میرزا غلامحسین (۱۳۶۱)، افضل التواریخ، به کوشش منصوره اتحادیه، تهران: تاریخ ایران.
- امیری، مهرباب (۱۳۶۹)، ده سفرنامه، تهران: وحید.
- اوبن، ژان (۱۳۶۲۹)، ایران امروز، ترجمه‌ی علی‌اصغر سعیدی، تهران: زوار.
- بامداد، مهدی (۱۳۸۴)، شرح رجال ایران، تصحیح ذبیح‌الله علیزاده‌ی اشکوری، تهران: فردوس.
- بابائی، عبدالقادر بن رستم (۱۳۶۶)، سیرالاکراد، به اهتمام محمد رئوف توکلی، تهران: توکلی.
- بختیاری، سردار اسعد (۱۳۹۰)، تاریخ بختیاری، به اهتمام جمشید کیانفر، تهران: اساطیر.
- بختیاری، سردار ظفر (۱۳۶۲)، یادداشت‌ها و خاطرات سردار ظفر بختیاری، تهران: یساولی.
- برزگر ابراهیم. (۱۳۸۷). نظریه آدلر و روان‌شناسی سیاسی آقامحمدخان قاجار. پژوهشنامه علوم سیاسی، ۴ (۱). ۷-۵۰.
- برزگر ابراهیم. (۱۳۸۹). نظریه هورنای و روان‌شناسی سیاسی ناصرالدین‌شاه؛ از کودکی تا عزل نوری. پژوهشنامه علوم سیاسی، ۶ (۱). ۳۵-۷۳.

۱۰۲ جستارهای تاریخی، سال ۱۷، شماره ۱، بهار و تابستان ۱۴۰۵

- برزویی، مجتبی (۱۳۸۷)، تاریخ سیاسی کردستان، تهران: نشر فکر نو.
- بهبهانی، آقا احمد بن محمدعلی (۱۳۷۲)، مرآت الاحوال جهان‌نما، ج ۲، ۱، مقدمه و تصحیح و حواشی علی دوانی، تهران: مرکز فرهنگی قبله.
- پالمر، مونتی. اشترن، لاری و گایل، چارلز. (۱۳۷۱). نگرشی جدید به علم سیاست، ترجمه منوچهر شجاعی، تهران: دفتر مطالعات سیاسی و بین‌المللی.
- پرنس اسپر باتوف (بی‌ا)، مقدمات جنگ دوم ایران و روسیه، ترجمه‌ی محمود کی، بی‌جا: بی‌نا.
- پوربختیار غفار. (۱۴۰۱). تحلیل شخصیت، رفتار و اقدامات مسعود میرزا ظل السلطان بر اساس نظریه عقده حقارت آدلر. پژوهش‌های تاریخی ایران و اسلام. دوره، ۱۶، شماره ۱، ص. ۱۶۳-۱۳۶
- تنکابنی، محمد بن سلیمان (۱۳۸۹)، قصص العلماء، به کوشش محمدرضا برزگر خالقی و عفت کرباسی، تهران: نشر علمی فرهنگی.
- جونز، سرهارفورد (۱۳۸۶)، خاطرات سرهارفورد جونز (روزنامه سفر خاطرات هیئت اعزامی انگلستان به تهران)، ترجمه‌ی مانی صالح علامه، تهران: نشر ثالث.
- چریکف، مسیو (۱۳۷۹)، سیاحت‌نامه‌ی چریکف، ترجمه‌ی آبکار مسیحی، تهران: امیرکبیر.
- حائری، عبدالهادی (۱۳۶۷)، نخستین رویارویی‌های اندیشه گران ایرانی با تمدن بورژوازی غرب، تهران: امیرکبیر.
- حسینی بلاغی، عبدالحجه (۱۳۵۰)، تاریخ تهران، بی‌جا: بی‌نا.
- خاوری شیرازی، فضل‌الله (۱۳۸۰)، تاریخ ذوالقرنین، ج ۱، تصحیح ناصر افشار فر، تهران: کتابخانه موزه و مرکز اسناد مجلس شورای اسلامی.
- خودگو، سعادت (۱۳۸۳)، لرستان در عهد قاجار، خرم‌آباد: افلاک.
- خورموجی، میرزا جعفرخان حقایق نگار (۱۳۸۰)، زهت الاخبار، تصحیح و تحقیق سید علی آل داود، تهران: کتابخانه‌ی موزه و مرکز اسناد مجلس شورای اسلامی.
- داوودی، علی‌اصغر و نوروزی، رضا. (۱۳۹۶). بررسی ویژگی‌های شخصیتی دکتر محمد مصدق و تأثیر آن بر سیاست خارجی ایران. مطالعات علوم اجتماعی، ۱(۳)، ۱۶-۳۰.
- دروویل، گاسپار (۱۳۸۷)، سفر در ایران، ترجمه‌ی منوچهر اعتماد مقدم، تهران: گوتنبرگ.
- دنبلی، عبدالرازق (۱۳۸۳)، مآثر السلطانیه، به کوشش فیروز منصوری، تهران: اطلاعات.
- دوید، بارون (۱۳۷۱)، سفرنامه‌ی لرستان و خوزستان، ترجمه‌ی محمدحسین آریا، تهران: علمی فرهنگی.
- دوکوتز بوئه، موریس (۱۳۶۵)، مسافرت به ایران، ترجمه‌ی محمود هدایت، تهران: جاویدان.
- راولینسون، سر هنری (۲۵۳۶)، سفرنامه‌ی سر هنری راولینوس به لرستان و خوزستان، خرم‌آباد: انتشارات انجمن ادب و قلم.
- رضانژاد، عزالدین (بی‌تا)، شیخیه بستر پیدایش باییت و بهاییت، بی‌جا: نشریه‌ی انتظار.

تحلیل شخصیت محمدعلی میرزا ... (فرزاد خوش آب و مراد عبدی ورمزان) ۱۰۳

ژوبر، پ. امده ژوبر (۱۳۴۷)، مسافرت به ایران و ارمنستان، ترجمه‌ی علیقلی اعتماد مقدم، تهران: نشر بنیاد فرهنگ ایران.

ژی. ام، تانکوانی (۱۳۸۳)، سفرنامه تانکوانی، ترجمه‌ی ا. ع. سعیدی، تهران: چشمه.

سلطانی، محمدعلی (۱۳۷۳)، تاریخ مفصل کرمانشاهان، ج ۱، ۳، تهران: سها.

سیاسی، علی‌اکبر. (۱۳۹۹). نظریه‌های شخصیت، یا، مکاتب روانشناسی. تهران: موسسه انتشارات و چاپ دانشگاه تهران.

سیمونیچ (۱۳۵۳)، خاطرات وزیرمختار، ترجمه و تحشیه آرین پور، تهران: پیام.

شیروانی، حاج زین‌العابدین (بی تا)، بستان‌السیاحه، تهران: سنایی.

صداوی، علیرضا (۱۳۷۹)، تاریخ بنی کعب و ماجرای شیخ خزعل، تهران: موسسه‌ی فرهنگی انتشاراتی آفرینه.

صفی نژاد، صدیق (۱۳۷۸)، تاریخ کرد و کردستان، تهران: آتیه.

طاهری، سیدمهدی. (۱۳۸۹). روان‌شناسی سیاسی شخصیت محمدرضا پهلوی با تکیه بر نظریه کارن هورنای. جستارهای سیاسی معاصر. ۱ (۲). ۶۵-۸۵.

عضدالدوله، احمد میرزا (۲۵۳۵)، تاریخ عضدی، به کوشش عبدالحسین نوایی، تهران: بابک.

فلاندن، اوژن (۲۵۳۶)، سفرنامه اوژن فلاندن، ترجمه‌ی حسین نور صادق، تهران: خوارزمی.

فیست، جس، گریگوری جی فیست و تامی آن رابرتس (۱۳۹۸)، نظریه‌های شخصیت، ترجمه یحیی سیدمحمدی، تهران: نشر روان.

کاشانی، قاضی احمد بن محمد مختار (۱۳۰۴)، تاریخ نگارستان، به تصحیح و مقدمه‌ی آقا مرتضی مدرس گیلانی، تهران: فرهنگ.

کرزن، لرد (۱۳۴۷)، ایران و مسئله‌ی ایران، ترجمه‌ی علی جواهر کلام، تهران: ابن‌سینا.

کریمی، محمود و اشرفی امین، یونس. (۱۳۹۷). تحلیل شخصیت تاریخی معاویه از دیدگاه ابن‌ابی‌الحدید. پژوهشنامه تاریخ تمدن اسلامی. ۵۱ (۱). ۷۷-۹۸.

<https://doi.org/10.22059/jhic.2019.251271.653870>

کسروی، احمد (۱۳۷۳)، تاریخ پانصدساله‌ی خوزستان، تهران: نشر علمی فرهنگی.

کمبل، سرجان (۱۳۸۴)، دو سال آخر، ج ۲، ۱، به کوشش ابراهیم تیموری، تهران: دانشگاه تهران.

الگار، حامد (۱۳۵۶)، دین و دولت در عصر قاجار، ترجمه‌ی ابوالقاسم سری، تهران: توس.

گروته، هوگو (۱۳۶۹)، سفرنامه‌ی گروته، ترجمه مجید جلیل‌وند، تهران: مرکز.

لاچینی، ابوالقاسم (۱۳۲۶)، احوالات و دستخط‌های عباس میرزا قاجار نایب‌السلطنه و تاریخچه‌ی مختصری از جنگ‌های ایران و روسیه و عثمانی، تهران: بنگاه مطبوعاتی افشاری.

۱۰۴ جستارهای تاریخی، سال ۱۷، شماره ۱، بهار و تابستان ۱۴۰۵

لسان الملک سپهر، محمدتقی خان (۱۳۹۰)، ناسخ التواریخ تاریخ قاجاریه (از آغاز تا پایان سلطنت فتحعلی شاه)، ج ۱، به اهتمام جمشید کیانفر، تهران: اساطیر.
محمدعلی میرزا دولتشاه (۱۳۹۴)، دیوان دولتشاه، به تصحیح طهماسب محتشم دولتشاهی، تهران: خجسته.

محمود میرزا قاجار (۱۳۴۶)، سفینه‌ی محمود، تصحیح و تحشیه دکتر خیام پور، تهران: مدرسه‌ی تاریخ و فرهنگ ایران.

محمود میرزا قاجار (۱۳۹۰)، عهد حسام (سفرنامه‌ی لرستان و خوزستان)، به کوشش ایرج افشار، تهران: مرکز پژوهش میراث مکتوب.

محمود میرزا قاجار (۱۳۸۹)، تاریخ صاحبقرانی، تصحیح نادره‌ی جلالی، تهران: کتابخانه‌ی موزه و مرکز اسناد مجلس شورای اسلامی.

مردوخ کردستانی، آیت‌الله محمد (۱۳۷۹)، تاریخ مردوخ، تهران: نشر کارنگ.

مستوفی، عبدالله (۱۳۴۲)، شرح زندگانی من، ج ۱، تهران: زوار.

معلم حبیب‌آبادی، میرزا محمدعلی (بی تا)، مکارم الآثار، بی جا: نشر مکی.

موحدی، عبدالله. (۱۳۸۰). بررسی شخصیت تاریخی «لقمان حکیم». فقه و اصول، ۳۳(۲)، ۱۱۵-۱۵۶.
<https://doi.org/10.22067/jfiqh.2020.60714.0>

موریه، جیمز (۱۳۸۶)، سفرنامه‌ی جیمز موریه، ج ۲، ترجمه‌ی ابوالقاسم سری، تهران: توس.

میرزا محمود قاجار (۱۳۸۹)، تاریخ صاحبقرانی، تصحیح نادره جلالی، تهران: کتابخانه موزه و مرکز اسناد مجلس شورای ملی ایران.

نادر میرزا قاجار (۱۳۵۱)، تاریخ و جغرافیای دارالسلطنه‌ی تبریز، با مقدمه محمد مشیری، تهران: بی نا.
نجفی، محمدباقر (۱۳۵۷)، تاریخ بهاییان، تهران: طهوری.

نجم الملک، عبدالغفار (۱۳۸۵)، سفرنامه‌ی لرستان و خوزستان، به کوشش سید محمد دبیر سیاقی، تهران: نشر انجمن آثار و مفاخر فرهنگی.

نفیسی، سعید (۱۳۹۱)، تاریخ اجتماعی، سیاسی ایران در دوره‌ی معاصر، ج ۱، ۲، به اهتمام عبدالکریم جریزه‌دار، تهران: اساطیر.

نواب شیرازی، حاج علی اکبر (۱۳۷۱)، تذکره‌ی دلگشا، تصحیح و تحشیه منصور رستگار فسائی، شیراز: نوید.

نواب طهرانی، میرزا مهدی (۱۳۷۶)، دستورالاعقاب، تهران: نشر تاریخ ایران.

نوذری، عزت‌الله (۱۳۸۰)، تاریخ اجتماعی ایران از آغاز تا مشروطیت، تهران: خجسته.

والی زاده معجزی، محمدرضا (۱۳۸۰)، تاریخ لرستان روزگار قاجار از تأسیس تا کودتای ۱۲۹۹، ویراستار محمدرضا دالوند، تهران: حروفیه.

تحلیل شخصیت محمدعلی میرزا ... (فرزاد خوش آب و مراد عبدی ورمزان) ۱۰۵

هال، کالوین. نوردبی، ورنون. (۱۹۷۶). راهنمای زندگی نامه و نظریه‌های روان‌شناسان بزرگ. ترجمه احمد به‌پژوه و رمضان دولتی. ۱۳۸۶. تهران: موسسه فرهنگی منادی تربیت.

هدایت، رضا قلی خان (۱۳۸۰)، روضه الصفای ناصری، ج ۱۴، ۱۳، به تصحیح جمشید کیانفر، تهران: اساطیر.

هورنای، کارن. (۱۹۶۷). روانشناسی زنان. ترجمه سهیل سمی، ۱۴۰۰. تهران: انتشارات ققنوس.

هورنای، کارن. (۱۹۴۵). تضادهای درونی ما. ترجمه محمدجعفر مصفا، ۱۴۰۲. تهران: انتشارات بهجت.

هورنای، کارن. (۱۹۴۰). راه‌های نو در روانکاوی. ترجمه سعید شاملو، ۱۳۸۷. تهران: انتشارات رشد.

Anderson, C., Hildreth, J. A. D., & Howland, L. (2015). Is the desire for status a fundamental human motive? A review of the empirical literature. *Psychological Bulletin*, 141(3), 574-601. <https://doi.org/10.1037/a0038781>

Asadi, M., & Morsalpour, M. (2023). Using Karen Horne's psychoanalytic theory in the analysis of Ahmad Kasravi's personality. *Historical Studies*, 14(1), 189-214. Doi: 10.30465/HCS.2023.43977.2737

Assagioli, R. (1989). Self-realization and psychological disturbances. *Spiritual emergency: When personal transformation becomes a crisis*, 27-48.

Fragar, R. (2007). *Personality and personal growth*. Pearson Education India.

Hartmann, H. (2020). Psychoanalysis as a scientific theory. In *Psychoanalysis, scientific method and philosophy* (pp. 3-37). Routledge.

Horney, K. (2013). *Self-analysis* (Vol. 18). Routledge.

Horney, K. (2014). Neurosis and human growth. In *An Introduction to Theories of Personality* (pp. 107-119). Psychology Press.

Keppel, George. (1827), *Personal narrative of a journey from India to England*, vol.2, edit2. London: Henry Colburn

Kerportr, Robert. (1822), *Travel in Georgia, Persia, Armenia, ancient Babylonia*, vol.2, London: Longman.

Lester, D. (2019). *Theories of personality: A systems approach*. Routledge.

Penn, L. S., & Neumann, Z. (2020). Neurotic Personality (Horney). *Encyclopedia of Personality and Individual Differences*, 3216-3219. https://doi.org/10.1007/978-3-319-24612-3_606

Schultz, D. P., & Schultz, S. E. (2016). *Theories of personality*. Cengage Learning.

Verdon, B., & Azoulay, C. (Eds.). (2019). *Psychoanalysis and projective methods in personality assessment: The French School*. Hogrefe Publishing GmbH.

Walborn, F. (2013). *Religion in personality theory*. Academic Press.

Zeigler-Hill, V., & Shackelford, T. K. (Eds.). (2020). *Encyclopedia of Personality and Individual Differences*. doi:10.1007/978-3-319-24612-3